

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Lucie Poian

Pylyp Orlyk a mezinárodní vztahy v Evropě 18. století
Pylyp Orlyk and International Relations in the 18th Century Europe

Praha 2023

vedoucí práce: Mgr. Radomyr Mokryk, PhD.

Přináším velké díky svému školiteli Mgr. Radomyru Mokrykovi, PhD. za laskavý a trpělivý přístup při vedení práce, manželovi a celé rodině za neutuchající zájem a podporu a Bc. Vjačeslavu Glazovovi za korekturu práce a podnětné připomínky.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechnu použitou literaturu i prameny a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání stejného nebo jiného titulu.

V Praze 20. 7. 2023

Lucie Poian

Anotace

Bakalářská práce pojednává o zahraničněpolitické činnosti Pylypa Orlyka (1672–1742), blízkého spolupracovníka Ivana Mazepy a v letech 1710–1742 ukrajinského hetmana v emigraci. Během pobytu v exilu se Orlyk opakovaně pokoušel naklonit evropské dvory myšlenkou autonomního kozáckého státu. Práce se zabývá ideovými zdroji jeho politické orientace, analyzuje cíle jeho diplomacie a rovněž prostředky, pomocí nichž jich bylo dosahováno. Hetmanovy snahy jsou zasazeny do širšího kontextu evropské diplomacie první poloviny 18. století a kontextu (proto)ukrajinské tradice zahraniční politiky. Práce má potenciál přinést nové poznatky o historickém vnímání ukrajinského prostoru v Evropě, což ji činí hluboce aktuální. Vychází z relevantních monografií ukrajinských i zahraničních autorů a z editovaných pramenů.

Anotation

This bachelor thesis deals with the foreign policy activities of Pylyp Orlyk (1672–1742), a close associate of Ivan Mazepa and Ukrainian hetman in exile in 1710–1742. While in exile, Orlyk repeatedly tried to sway the European courts to the idea of an autonomous Cossack state. This paper presents the ideological sources of his political orientation, analyzes the goals of his diplomacy, as well as the means by which they were achieved. Hetman's efforts are set in the broader context of European diplomacy in the first half of the 18th century and the context of the (proto)Ukrainian foreign policy tradition. The work has the potential to provide new insights into the historical perception of Ukrainian space in Europe, which makes it deeply topical. It draws on relevant monographs by Ukrainian and foreign authors and edited sources.

Klíčová slova: Ukrajina, kozáci, 18. století, Ivan Mazepa, autonomie, Rzeczpospolita

Key words: Ukraine, cossacks, 18th century, Ivan Mazepa, autonomy, Rzeczpospolita

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Kontext.....	7
2.1. Evropský kontext.....	7
2.1.1. Klíčové principy evropské diplomacie v 18. století.....	7
2.1.2. Mezinárodní vztahy v období angažmá P. Orlyka	8
2.2. Ukrajinský kontext	13
2.2.1. Rané osudy kozáckého státu	13
2.2.2. Zahraníční patronát	15
2.2.3. Ruina	16
2.2.4. Mazepův hetmanát	19
3. Pylyp Orlyk.....	24
3.1. Pylyp Orlyk před hetmanstvím: ideové zdroje	24
3.1.1. Původ a mladá léta	24
3.1.2. Spolupracovník Mazepy.....	27
3.2. Hetman Pylyp Orlyk.....	32
3.2.1. Benderské období (1710–1714).....	32
3.2.2. Orlyk v Evropě (1714–1722).....	44
3.2.3. Orlyk v Osmanské říši I (1722–1728).....	47
3.2.4. Orlyk v Osmanské říši I (1729–42) – spolupráce se synem	50
4. Závěr	58
3. Seznam literatury	62
3.1 Editované zdroje	62
3.2. Literatura a elektronické zdroje	63
3.2.1. Literatura	63
3.2.2. Elektronické zdroje	65

1. Úvod

Ve světle ruské agrese na Ukrajině vyvstává potřeba zkoumání ukrajinských dějin a vztahů, které po staletí pojily ukrajinský prostor se zbytkem Evropy. Diplomacie Pylypa Orlyka představuje důležitou kapitolu těchto kontaktů, jelikož právě díky jeho působení ukrajinská otázka figurovala v mnoha zahraničněpolitických koncepcích první poloviny 18. století.

Cílem bakalářské práce je popsat diplomatické aktivity Pylypa Orlyka v období jeho hetmanství (1710–42), postihnout jejich cíle a charakterizovat prostředky, kterými jich bylo dosahováno. Speciální důraz je kladen na argumentaci, již Orlyk používal k opodstatnění nároků kozáckého státu na existenci, a kýžené zahraničně politické postavení tohoto útvaru. Jakou roli mohl sehrát kozácký autonomní stát v diplomatických hrách 18. století a jakým způsobem byl začleňován do rozsáhlejších strategií mocností? Jak reflektovaly evropské státy vztahy kozáckého státu a Ruska, potažmo Polska a Osmanské říše? Na tyto otázky se ve své práci pokusím odpovědět.

Pro dosažení odpovědi na klíčovou otázku jsem práci rozdělila na kapitoly a podkapitoly, které se věnují dílčím obdobím Orlykovy činnosti. První kapitola je věnována evropskému a ukrajinskému kontextu. Klíčovým aspektem Orlykovy diplomacie bylo přímé propojení ukrajinských záležitostí s celoevropskými problémy, proto jsem považovala za nutné v podkapitole *Evropský kontext* stručně charakterizovat základní principy evropské diplomacie v daném období, poskytnout čtenáři přehled o zahraničněpolitických konstelacích a konfliktech, na jejichž pozadí se odehrávaly hetmanovy aktivity. Podkapitola věnovaná ukrajinskému kontextu informuje o kořenech a uspořádání kozáckého státu od jeho vzniku do roku 1708, detailněji je popsán osud a uvažování Ivana Mazepy, na nějž Orlyk přímo ideologicky navazuje. Považuji za klíčové pro pochopení cílů samotného Orlyka „mazepynského“ projektu a rovněž zahraničněpolitických strategií, jež rozvíjeli představitelé hetmanátu v dřívějších obdobích. Třetí kapitola je věnována přímo exilovému hetmanovi a členěna chronologicky dle jednotlivých období jeho činnosti. Podkapitola *Orlyk před hetmanstvím* se nevěnuje bezprostředně diplomatickému působení hetmana, avšak umožňuje identifikovat kořeny jeho dalšího směřování, přímo vycházejícího z ideologie „mazepynců“, a poodhalit některé jeho povahové rysy. Vzhledem k tomu, že práce je adresována českému čtenáři, jsem v tomto oddílu rovněž shromáždila fakta o „českém“ původu Orlyka, který je v kruzích odborné veřejnosti obecně známý. V kapitolách 2.2.1.–2.2.4. analyzuji konkrétní hetmanovy kroky v letech 1710–42. Členění bylo zvoleno podle dílčích období jeho zahraničněpolitické akce, která korelují s celoevropskými událostmi. Podkapitola *Benderské*

období se věnuje Orlykovu pobytu v Benderách a jeho akcím za severní války, rovněž obsahuje podkapitolu o *Ústavě roku 1710*, která je cenným pramenem pro pochopení jeho vize kozáckého státu. Kapitola *Orlyk v Evropě* se zabývá Orlykovým pobytem v Evropě a angažmá v protiruské koalici na konci severní války (1719–20). Podkapitola *Orlyk v Osmanské říši I* představuje hetmanovu činnost v letech 1722–28 v souvislosti s rozdělením Evropy na vídeňskou a hannoverskou koalici a kongresem v Soissons (1728). Poslední podkapitola (*Orlyk v Osmanské říši II*) je věnována období 1729–42 a především ukrajinské otázce v rámci války o polské dědictví (1733–36).

Domnívám se, že práce představuje důležitý přínos pro české prostředí, jelikož se jedná o první česky psanou studii o životě a aktivitách Pylypa Orlyka. Doposud se informace o něm omezovaly na zmínky v monografiích o ukrajinských dějinách (Rychlík a kol., NLN, 2015) nebo na zkoumání dílčích aspektů jeho života, jmenovitě českého původu (Hostička, *Slovanský přehled*, 1969, roč.55, č.1) či *Ústavy roku 1710* (Majdyč, *Diplomová práce*, PF UK, 2022).

Má práce se zakládá na zpracování relevantních sekundárních zdrojů v ukrajinském, anglickém a dalších evropských jazycích a rovněž editovaných archivních zdrojů, z nichž některé byly teprve nedávno zpřístupněny ukrajinské veřejnosti (Tairova-Jakovleva, Klio, 2022). Citace primárních zdrojů uvádím česky v mém překladu, pokud není řečeno jinak. Analýza zmíněných zdrojů mi umožnila vypracovat komplexní přehled diplomatických aktivit Pylypa Orlyka a objasnit jejich primární cíle.

Pro označení ukrajinského geografického prostoru ve své práci příležitostně užívám pojmu *Ukrajina a ukrajinský* s jasným vědomím, že nelze ztotožňovat kozácký stát 17. a 18. století s moderním ukrajinským státem a směšovat ukrajinskou identitu moderní a předmoderní, na což v práci několikrát výslovně upozorňuji. Hovořím-li o Ukrajině, činím tak po vzoru dobového písemnictví, které tímto pojmem označuje území obývané kozáky, na kterém se v průběhu 17. století začala formovat (proto)ukrajinská identita. Pokud mluvím o *ukrajinském národě*, mám na mysli to, co tento pojem označoval v 18. století, tedy skupinu obyvatel, obývajících geografický prostor Ukrajiny, jejíž zájmy byly zpravidla ztotožňovány se zájmy kozácké elity. Rovněž v případě užití pojmů jako *Anglie, Francie, Polsko* a dalších míním novověké státy, které jsou předchůdci současných politických entit a rozkládají se v (alespoň částečně) v tomtéž geografickém prostoru.

2. Kontext

2.1. Evropský kontext

2.1.1. Klíčové principy evropské diplomacie v 18. století

Jelikož bakalářská práce mapuje diplomatické kontakty Pylypa Orlyka s evropskými dvory, považuji za nutné seznámit čtenáře se základními principy evropské diplomacie, které určovaly chod mezinárodních vztahů v době, kdy byl hetman v emigraci aktivní a stručně objasnit původ těchto idejí.

Druhá polovina 17. a počátek 18. století se na evropském kontinentu nesly ve znamení proměny systému mezinárodních vztahů. Klíčovými principy, které se postupně prosazovaly na poli evropské diplomacie, byly zejména myšlenka mocenské rovnováhy, posílení svrchovanosti států a sekulární rámec diplomacie.

Po konci třicetileté války ustupuje do pozadí myšlenka *univerzální monarchie* a na síle naopak získává idea *mocenské rovnováhy*.¹ Tento princip bývá obvykle definován jako stav, kdy žádná mocnost nemá vysloveně dominantní postavení a nemůže diktovat svá pravidla ostatním.² Zatímco v dohodách Vestfálského míru (1648) je tato myšlenka přítomna implicitně a vztahuje se především k rovnováze mezi protestantskými a katolickými státy, v míru Utrechtském (1714) je již uhelným kamenem nového uspořádání.³

Vestfálské dohody, vystavěné okolo principu *statutu quo ante a ute possidetis*⁴ ukončily habsburský sen o hegemonii v Evropě⁵. Nastala vrcholná etapa oslabování císařské moci, císař ztratil právo bez souhlasu říšského sněmu vyhlašovat válku, uzavírat mír a vypisovat daně⁶.

Další tendencí „vestfálského uspořádání“ bylo posílení *svrchovanosti států*. Suverenita, deklarovaná ve Vestfálských dohodách bývá obvykle definována dvěma způsoby: dovnitř, kde

1 JANŽEKOVIČ, Izidor. The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Peace of Westphalia (1648) to the War of the Spanish Succession and the Peace of Utrecht (1713). *History of European Ideas*. [online] 2023, 49(3), p. 561-579. [cit.2023-03-02]. ISSN: 01916599, Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2022.2077401?scroll=top&needAccess=true&role=tab>, s. 561.

² DE VATTEL, Emmerich. *Le Droit des gens*, vol. 2. Londýn, 1758, s. 40.

³JANŽEKOVIČ, Izidor. The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Peace of Westphalia (1648) to the War of the Spanish Succession and the Peace of Utrecht (1713). *History of European Ideas*. [online] 2023, 49(3), p. 561-579. [cit.2023-03-02]. ISSN: 01916599, Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2022.2077401?scroll=top&needAccess=true&role=tab>, s. 561., s. 563.

⁴ Tamtéž, s. 561.

⁵ SKŘIVAN, Aleš. *Evropská politika 1648-1914*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 7. ⁶ Tamtéž, s. 8.

státu zajišťuje výlučný výkon moci nad jeho územím a obyvatelstvem; zvnějšku jako autonomie v zahraniční politice a v důsledku formální rovnost států.⁷ V 17. a 18. století ovšem zdaleka nemůžeme mluvit o rovnosti aktérů mezinárodních vztahů. Systém je stále silně fragmentární a hierarchizovaný.⁸ Posílení suverenity se týká zejména některých států (Sasko, Braniborsko), zatímco slabší hráči jsou i nadále ve vleku silnějších partnerů.⁹

Dalším znakem nového uspořádání je *sekulární rámeček diplomacie*. Již v průběhu třicetileté války nebyla odlišná konfesní příslušnost překážkou k uzavírání aliancí, tak například katolická Francie politicky a od roku 1635 přímo vojensky podporovala nepřítele císaře, protestantské Švédsko, Dánsko, Nizozemí a některé říšské státy.¹⁰ Své angažmá pak odůvodňovala právě potřebou zabránit hegemonii Habsburků v Evropě a hájit zákonná práva protestantských států, jež jim byla garantována Augšpurským mírem v roce 1555.¹¹

Zmíněné principy se přímo promítly do Orlykovy diplomacie: hetman opakovaně prezentoval vznik autonomního kozáckého státu jako nutnost pro zachování rovnováhy sil, a to jak ve východoevropském regionu, tak i na celém kontinentu. Vzhledem k tomu, že s posílením Ruska během severní války a počátkem jeho vměšování do polských záležitostí byla tato rovnováha výrazně vychýlena, mohl kozácký stát představovat vhodné řešení. Ve shodě s hierarchizovaným systémem mocností si Orlyk uvědomoval, že kozácký útvar se musí zaručit podporou silnějšího hráče, aby jeho suverenita byla brána v potaz. Proto se vždy snažil získat protekci, která by se víceméně omezovala na vojenské spojení, avšak garantovala kozáckému státu silnější postavení na mezinárodním poli. Konečně by nás nemělo překvapit, že Orlyk často uzavíral spojení s muslimskými státy (Osmanská říše, Krymský chanát), pokud to bylo v dané době výhodné. Odlišná konfesní příslušnost nebyla překážkou pro partnerství, ovšem mohla být nepřátelskou propagandou využita jako zbraň (což činilo Rusko) a vzbuzovala jisté obavy i v západní Evropě, proto se Orlyk vždy snažil zdůraznit, že smlouvy s Osmany vylučují turecké vměšování do vnitřních záležitostí Ukrajiny, včetně těch náboženských.

⁷ DRULÁK, Petr. Suverenita malého státu v Evropské unii. In: *Britské listy* [online]. 12. 5. 2003. [cit.2023-07-03]. Dostupné z: <https://legacy.blisty.cz/art/13964.html>

⁸ WILKINSON, Richard. Louis XIV. London: Routledge, 2017, s. 754.

⁹ SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 8.

¹⁰ Tamtéž, s. 7

¹¹ JANŽEKOVIC, Izidor. The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Peace of Westphalia (1648) to the War of the Spanish Succession and the Peace of Utrecht (1713). *History of European Ideas*. [online] 2023, 49(3), p. 561-579. [cit.2023-03-02]. ISSN: 01916599, Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2022.2077401?scroll=top&needAccess=true&role=tab>, s. 564.

Mezinárodní vztahy v období angažmá P. Orlyka

Dříve než se budu zabývat bezprostředně životem a zahraničně-politickými aktivitami hetmana, požaduji za žádoucí stručně zmapovat vývoj diplomatických vztahů v Evropě v době Orlykova působení. Znalost mocenského postavení jednotlivých aktérů, aliancí a konkrétních otázek, jež udávaly směr mezinárodní politiky, pomůže čtenáři získat vhled do složitých partií novověké diplomacie a lépe pochopit, jakou roli mohlo v inkriminovaných otázkách sehrát území hetmanátu. V této části se zaměřuji na obecný popis evropské politiky, aniž bych kladla zvláštní důraz na ukrajinskou perspektivu. Některé události (severní válka, spor o polské nástupnictví ad.) budou v následujících kapitolách znovu analyzovány ve vztahu k ukrajinskému území.

1.2.2 a Severní válka a dominance Ruska na Severu

Na počátku 18. století se výrazně změnil poměr sil na severovýchodě Evropy. Od konce třicetileté války vévodilo oblasti Švédsko.¹² Své výsostné postavení mělo ovšem záhy postoupit zemi, která ještě nedávno nehrála v evropském uspořádání významnější roli – Rusku. V letech 1699–1700 se z popudu polského krále Augusta II. zformovala protišvédská koalice, jejíž členové si kladli za cíl znovu získat území připojená Švédskem v posledních desetiletích a oslabit postavení této mocnosti na Baltu.¹³ K paktu se připojilo také Ruské carství mladého energického vládce Petra I. Ten původně směřoval své rozsáhlé ambice směrem na jih, ovšem po uzavření Karlovicekého míru s Osmany (1699) neměl sílu, aby zde prosazoval své zájmy bez podpory spojenců. Na počátku bylo akční silou koalice jednoznačně Polsko, popřípadě Dánsko, zatímco Rusko počítalo s minimálními územními zisky.¹⁴

Navzdory mladému věku švédského panovníka Karla XII. se střetnutí v první fázi pro tuto zemi vyvíjelo slibně, v bitvě u Narvy (1700) Karel rozdrtil Petrovo vojsko a v Polsku se mu podařilo svrhnout Augusta II. a dosadit na trůn vlastního chráněnce Stanislava Leszczyńského. Po osmi letech války se zdálo, že Švédsko slaví vítězství, a jediným protivníkem, který doposud kladl odpor, bylo Rusko, jež mezitím vyplenilo švédské Pobaltí. Petr I. ovšem během několika let zvládl modernizovat armádu po švédském vzoru a v bitvě u Poltavy (1709) byla švédská armáda, vyčerpaná ruskou taktikou ustupování, na hlavu poražena. Karel XII. byl nucen uprchnout na osmanské území.¹⁵ Ačkoli válka pokračovala až do roku 1721, ruský triumf už se nepodařilo zvrátit. Od severní války Rusko trvale hrálo prim v tomto

¹² SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 52. ¹³

SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 53. ¹⁴

BLACK, Jeremy. Evropa osmnáctého století. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 315-316.

¹⁵ SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 53-56.

regionu a zajistilo si tak velmocenské postavení po boku Francie a Anglie, pro příště se jednalo o jednoho z klíčových hráčů evropského koncertu mocností. Počátek 18. století je také obdobím, kdy začíná trvalé vměšování Ruska do vnitřních záležitostí polského státu, oslabovaného šlechtickou anarchií. Tato tendence bude patrná až do trojího dělení Polska.¹⁶ Sluší se také vzpomenout, že tradiční mocnosti nepřijaly mocenský vzestup ruského státu s nadšením. Velký hospodářský a lidský potenciál východního giganta hrozil narušením rovnováhy v Evropě. Severní válkou se datuje anglicko-ruský antagonismus: anglický král značně nelibě nesl dočasnou přítomnost ruských jednotek v Meklenbursku¹⁷, a také snaha střeoevropských států o vytvoření tzv. *barrière de l'est*, zadržovací koalice proti sílící moci Ruska (1. vídeňská koalice)¹⁸. Na jihu ruským ambicím odolávala Osmanská říše. Roku 1711 po neúspěšném pruském tažení byli Rusové nuceni vzdát se Azova a některých dalších výdobytků přechozích válek¹⁹. Síla Osmanské říše ovšem od 17. století upadala. Velká turecká válka (1683–1699), během níž Habsburkové získali zpět Maďarsko a zatlačili Osmany hluboko na Balkán, ji zbavila pověsti obávaného nepřítele a stále více se jednalo o mocnost regionálního dosahu, závislou na podpoře některé z velmocí.

Ve sféře mezinárodních vztahů Petrovo vítězství v severní válce upevnilo držení východní části Ukrajiny. Ačkoli ještě v počáteční fázi konfliktu mohli Karel XII. a Leszczyński uvažovat o opětovném připojení území k Polsku, po bitvě u Poltavy a neúspěšném pokusu hetmana Mazepy o povstání (*viz dále*) se državy získané Andrusovským příměřím z roku 1667 definitivně staly integrální součástí impéria a byla posílena jejich závislost na centrální moci.

1.1.2 b Mezinárodní vztahy po Utrechtském míru (evropské období Orlykovy diplomacie)

Rámec mezinárodních vztahů v letech 1714–1739 tvořily mírové dohody z Utrechtu a Ratstattu, jež ukončily válku o španělské dědictví. Tento konflikt společně se severní válkou vyčerpal celou Evropu: materiálně, finančně, demograficky a v neposlední řadě také mentálně.²⁰ Proto dvě dekády po utrechtském míru přinesly období klidu mezi velmocemi v západní Evropě.²¹ Systém byl vystavěn na principu rovnováhy, žádná mocnost si neměla nárokovat postavení evropského hegemonu a případné území změny nesměly přispět k vychýlení rovnováhy. V praxi často docházelo k výměnám území mezi státy a dynastiemi na

¹⁶ Tamtéž, s. 52

¹⁷ Tamtéž, s. 60.

¹⁸ BLACK, Jeremy. Evropa osmnáctého století. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 317-318.

¹⁹ Tamtéž, s. 317.

²⁰ HRBEK, Jiří. Evropa a absolutismus v 17. a 18. století. Praha: Stanislav Juhaňák – TRITON, 2012, s. 44.

²¹ SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 66.

základě jednání a ona pragmatičnost zaručovala novému uspořádání nevídanou pružnost.²² Dalším charakteristickým rysem nového systému byla propojenost v celoevropském měřítku. Zatímco ještě válka o španělské dědictví a severní válka probíhaly bez větších vzájemných implikací, po Utrechtu se záležitosti, jež se odehrávaly na jednom konci Evropy, bezprostředně promítaly do všech ostatních oblastí (viz otázky polského nástupnictví ve 30. letech).²³

První období mezi lety 1717–1731 se neslo v duchu netradiční britsko-francouzské spolupráce. Británie se soustředila především na upevnění své vlády na moři a obchodní záležitosti, zatímco Francie využila období míru k obnově zničeného hospodářství, posílení správní a fiskální moci. Francouzský trůn navíc zaujímal dětský panovník Ludvík XV. (narozen 1710) a pozice jeho regenta byla vratká.²⁴ Mezinárodní situaci charakterizovaly především tři klíčové momenty, které dlouhodobě ovlivňovaly vztahy mezi státy: touha nového španělského krále z rodu Bourbonů zajistit pro své syny panství v Itálii, snaha císaře Karla VI. o uznání *Pragmatické sankce* evropskými mocnostmi a mocenský vzestup Pruska, jež hodlalo upevnit své postavení na mezinárodní scéně a expandovat na úkor svých sousedů. Všechny tři uvedené tendence přitom mezi sebou velmi úzce souvisely a navzájem se ovlivňovaly.²⁵ Španělské nároky se podařilo saturovat v první polovině dvacátých let a již v roce 1725 Madrid a Vídeň uzavřely smlouvu a spolupráci. Záhy se Habsburská monarchie zavázala také spojenectvím k Rusku. Ostatní velmoci nesly tento vývoj nelibě a zformovaly k vyvažování zmíněného paktu tzv. hannoverskou alianci, jejímiž členy byly kromě Británie a Francie také Nizozemí a Hannover (hannoverský kníže byl zároveň anglickým králem). Francie odmítala uzнат *Pragmatickou sankci*, která by potvrdila habsburské nástupnictví v ženské linii a Británii zase znepokojovala vzrůstající obchodní aktivita Habsburků.²⁶ Ačkoli napětí mezi bloky bylo patrné, ke střetnutí nedošlo, především zásluhou prozíravých šéfů zahraniční politiky, kardinála de Fleury ve Francii a Roberta Walpola v Anglii.²⁷ 20. léta jsou obdobím kongresů, které si kladly za cíl vyřešit evropské konflikty mírovou cestou, pro naše téma má význam kongres v Soissons (1728). Ke konci 20. let se francouzsko-anglické spojenectví začalo rozpadat, došlo také k obnovení diplomatických vztahů mezi Ruskem a Anglií. Roku 1731 byla uzavřena nová vídeňská smlouva, která pojila Británii, Rakousko, Španělsko, kdežto Francie se octla téměř

²² Tamtéž, s. 62-68.

²³ Tamtéž, s. 62.

²⁴ Tamtéž, s. 69.

²⁵ HRBEK, Jiří. Evropa a absolutismus v 17. a 18. století. Praha: Stanislav Juhaňák – TRITON, 2012, s. 45.

²⁶ BLACK, Jeremy. Evropa osmnáctého století. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 319-321.

²⁷ SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 79.

v izolaci.²⁸ Brzy navíc měla poznat, že její tradiční východoevropští spojenci (Švédsko, Osmanská říše, Polsko) jsou značně oslabeni a nemají možnost zasáhnout na kontinentě v její prospěch.²⁹

Ve 30. letech 18. století byla hlavní tendencí mezinárodních vztahů jednak snaha Karla VI. Habsburského o uznání Pragmatické sankce všemi dvory, jednak úsilí Francie posílit své postavení. Zájmy obou velmocí se střetly v boji o polské nástupnictví. Roku 1733 zemřel August II. Silný, čímž nazrála potřeba volby nového krále. Rakousko, Rusko a Prusko dávaly jasně najevo, že hodlají záležitost vyřešit po svém. Roku 1732 uzavřely tzv. Traktát tří černých orlů, který měl garantovat „svobodnou“ volbu nástupce Augusta II., ve skutečnosti ovšem chtěly prosadit vlastního kandidáta.³⁰ Volba nakonec padla na syna zesnulého krále, Fridricha Augusta II. Naopak Francie podporovala bývalého krále Stanislava Leszczyňského, tchána Ludvíka XV. Leszczyński byl polskými stavby oficiálně zvolen. Oproti událostem z let 1706-1709, kdy figuroval v roli švédské loutky, se nyní stal symbolem národního vlasteneckého ducha a snah o udržení samostatnosti Rzeczpospolity.³¹ Zanedlouho ovšem do Polska vtrhla ruská armáda a sejm byl nucen zvolit ruského kandidáta, který dosedl na trůn jako August III. Celý incident nezůstal bez odezvy na západě Evropy, kde Francie, údajně hájící uraženou čest královského tchána, začala ohrožovat císaře. Španělská vojska, nyní spojenci Francie obsadila jižní habsburské državy v Itálii. Celou záležitost se nakonec podařilo urovnat bez většího krveprolití – Francie dala slib, že uzná Pragmatickou sankci výměnou za Lotrinsko, které mělo připadnout vyhnanému Stanislavu Leszczyňskému a po jeho úmrtí francouzskému králi. Lotrinský vévoda a budoucí manžel Marie Terezie František Štěpán byl odškodněn Toskánskem, jehož vládnoucí rod nedávno vymřel.³² Francie roku 1735 Pragmatickou sankci skutečně uznala a dokument tak byl schválen všemi výraznými hráči evropské politiky, což ovšem nezabránilo válce o rakouské dědictví ve chvíli, kdy měla mladá nástupnice skutečně dosednout na trůn.

²⁸ Tamtéž, s. 79-81.

²⁹ BLACK, Jeremy. Evropa osmnáctého století. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 319-321.

³⁰ KOSMAN, Marcell. Dějiny Polska. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021, s. 176. ³¹

KOSMAN, Marcell. Dějiny Polska. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021, s. 178. ³²

SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, s. 86-88.

2.2. Ukrajinský kontext

2.2.1. Rané osudy kozáckého státu

Pokud si klademe za cíl lépe pochopit Orlykovu koncepci kozáckého státu, je účelné seznámit se s událostmi, které se odehrály na Ukrajině v předcházejícím období. Svou pozornost zaměříme na období vymezené povstáním Bohdana Chmelnyckého (1648) na jedné straně a útekem Ivana Mazepy (a Pylypa Orlyka) na moldavské území (1709) na straně druhé. Chmelnyckého povstání je obecně uznávaným mezníkem, jež vyústil ve vznik protoukrajinského státu a výrazně proměnil postavení ukrajinských zemí v rámci zahraničněpolitických vztahů. Není v možnostech této práce detailně popsat dramatický sled událostí tohoto období, namísto toho se pokusíme základně postihnout vývoj několika aspektů, klíčových pro naši práci, jmenovitě proměnu sociální skladby obyvatelstva, správního uspořádání kozáckého státu, a především jeho zahraničněpolitického postavení.

Povstání Bohdana Chmelnyckého nebylo zdaleka prvním vzednutím kozáků proti polské královské a panské moci, z řady předchozích revolt se ovšem vymyká jak rozsahem, tak tím, že vedlo k vytvoření autonomního kozáckého státu.³³ Chmelnyckého vzpoura vypukla v prostoru Záporožské Siče a měla, stejně jako předchozí povstání, do jisté míry základ v nejasně definovaném statutu kozáků v rámci polského státu, tvořeného na jedné straně šlechtou, jež disponovala politickými právy, na druhé straně bezprávnými nevojníky. Za svůj rozmach ovšem povstání vděčilo především podpoře rolnických mas, které čím dál více strádaly pod útlakem polské a polonizované šlechty. Na etnicky ukrajinských územích docházelo od doby Lublinské unie (1569) k vnitřní kolonizaci, během níž magnáti obsazovali rozsáhlé úrodné plochy a za účelem zvýšení výnosů připoutávali původně svobodné obyvatelstvo k půdě. Neúnosný tlak vyústil v ostrý antagonismus rolnických mas vůči šlechtě, reprezentující na daném území polský prvek, a také vůči jejím židovským nájemcům. Za Chmelnyckého povstání byly nenáviděné vrstvy z ukrajinského území vyhnány. Pustošení území výstižně líčí *Letopis očitého svědka*:

„...kdekoli našli šlechtu, panské sloužící, Židy a městské úředníky, všechny pobili, nešetřili ani jejich ženy a děti, rabovali majetek, pálili kostely, zabíjeli kněží, pustošili panské zámky a židovské statky, ani jeden nenechali celý.“³⁴

³³ ПЛОХИЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 141.

³⁴ Літопис Самовидця. [online] Ізборник. [cit.2023-03-29] Dostupné z: http://litopys.org.ua/old17/old17_10.htm

V první fázi povstání se vzbouřencům dařilo porážet vojska magnátů a proniknout až do Haliče. Přibližně přelomem let 1648–1649 se datuje zlom, kdy došlo k přerodu ambicí Chmelnyckého. Jestliže v roce 1648 bylo jeho cílem rozšíření a dodržování kozáckých svobod, potažmo zlepšení situace rolníků, v lednu 1649 již aspiroval na vytvoření vlastního státu, knížectví Rus'kého³⁵ s knížetem-hetmanem v čele.³⁶ Jak napovídá již sám název, nový útvar měl navázat na tradici Kyjevské Rusi, symbolickým aktem tohoto dědictví se stal slavnostní vjezd do Kyjeva v lednu 1649, při kterém byl patriarchy prohlášen „novým Mojžíšem, jenž vysvobodil rus'ký národ z polského zajetí.“³⁷ Spojení kozáckého stavu s pravoslavným duchovenstvem, které mělo kořeny již v období po Brestské unii a nadále sílilo skrz institut bratrstev a zásluhou posledních Kyjevských metropolitů (Petro Mohyla, Sylvestr Kosiv), dosáhlo skrz triumfální vjezd Chmelnyckého svého vrcholu a propojení ortodoxie s étosem kozácké svobody se stalo základem nové identity, která se měla konsolidovat na území hetmanátu.³⁸

Ačkoli je povstání Chmelnyckého považováno za mezník, po kterém lze mluvit o samostatné ukrajinské národnosti³⁹, bylo by nesprávné přemýšlet o ukrajinsko-polském konfliktu čistě v etnickém klíči. Pro lidové masy znamenalo „osvobození od Poláků“ především konec magnátského útlaku a v neposlední řadě náboženské narovnání.⁴⁰ Rozdíly v očekávání skupin, jež se povstání účastnily, se v následujících obdobích prohlubovaly a za časů Ruiny (viz podkapitola 1.2.3.) se staly jedním z klíčových faktorů neutichajících konfliktů.⁴¹

První forma autonomního kozáckého státu vznikla v srpnu 1649, po více než roce krvavých bojů, které ovšem zdaleka nebyly u konce. Dohoda, podepsaná nedaleko městečka Zborov, stvrzovala vznik samostatného kozáckého státu, který byl s Polskem v praxi spojen pouze formálně. Zaujímal území tří vojvodství (Kyjevského, Černihivského a Braclavského), ve skutečnosti byla jeho velikost závislá na průběhu vojenských operací a jeho hranice se

³⁵ *Tento způsob zápisu používáme k jasnému odlišení významu slova ruský-rus'ký. Zápis ruský odkazuje k historickému Rusku (Moskevskému carství, Ruskému impériu), zatímco rus'ký se vztahuje k historické Rusi. Při řešení jsme se inspirovali např. Dějinami Ukrajiny, vydanými nakladatelstvím LN v edici Dějiny států.*

³⁶ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 115-116.

³⁷ ПЛОХІЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 145.

³⁸ WILSON, Andrew. The Ukrainians: Unexpected Nation, New Haven and London: Yale University Press, 2015, s. 60-61.

³⁹ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 116. ⁴⁰ WILSON, Andrew. The Ukrainians: Unexpected Nation, New Haven and London: Yale University Press, 2015, s. 62.

⁴¹ LAUBE, Pavel. Kozácká Ukrajina v letech 1657-1676. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, s. 69.

v průběhu času měnily.⁴² Obě strany konfliktu totiž považovaly Zborovskou dohodu za provizorium.

V praxi byl hetmanát vojensko-správním celkem, jehož správní systém byl odvozen od kozácké vojenské organizace. Území bylo členěno na kureně, sotně a pluky (podle vojenských útvarů). Kozáci (registr byl stanoven na 40 000) podléhali bezprostřední pravomoci svých důstojníků v oblasti civilní i trestní⁴³, svobodné obyvatelstvo (šlechta a měšťané) mělo stejná práva jako předtím v rámci Rzeczpospolity, kozácký útvar tedy převzal dosavadní systém šlechtické samosprávy a magdeburské právo.⁴⁴ Rolnické obyvatelstvo hospodařilo svobodně jen dočasně, postupně bylo obloženo daněmi ze strany státu, povinností platit rentu šlechtě a poddanskými povinnostmi na církevních pozemcích.⁴⁵ O. Subtelny poznamenává, že přehlédnutí požadavků rolnictva v rámci Zborovské dohody předznamenalo fatální konflikt mezi staršinou (kozáckou elitou) a černí (neprivilegovanými kozáky), který se v budoucnu naplno rozvine.⁴⁶ Nesmíme ovšem zapomínat, že Chmelnyckyj a nová elita kozáckého státu smýšlela v souřadnicovém systému nevolnické Rzeczpospolity a těšila se v rámci něj privilegovanému postavení, zrušení poddanství tedy jen stěží mohlo patřit mezi její cíle.

„Záporožské vojsko“ neboli „hetmanát“ byl silně centralizovaný útvar, kde důležitá rozhodnutí činil hetman a hrstka jeho nejbližších spolupracovníků. Vojenská demokracie raného období povstání (1648-51) ustupovala do pozadí, shromáždění všech kozáků nahradila úzká rada složená z plukovníků a generální staršiny.⁴⁷ Funkce hetmana byla oficiálně volitelná, ovšem Chmelnyckyj se zasazoval o vznik vlastní dynastie, kozácká rada měla v budoucnu stvrzovat nároky jeho potomků (podobně jako v samotné Rzeczpospolitě). Jak uvidíme dále, tento záměr nebyl realizován.

2.2.2. Zahraniční patronát

V roce 1651 pokračovaly boje, ovšem ani jedna ze stran nedisponovala potenciálem, který by konflikt jednou provždy rozhodl. To vedlo Chmelnyckého k hledání nového spojence, který by mohl hetmanátu poskytnout záruky a vojenskou podporu. V průběhu prvních dvou let Chmelnyckyj spolupracoval s krymskými Tatary, vazaly Osmánské říše, toto spojení se ovšem ukázalo jako krajně problematičné – Tataři pod příslibem zlata od Poláků opouštěli

⁴² RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 117.

⁴³ Tamtéž, s. 118.

⁴⁴ Tamtéž, s. 118.

⁴⁵ Tamtéž, s. 119-120.

⁴⁶ СУБТЕЛЬНОЙ, Орест. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991, s. 122.

⁴⁷ ПЛОХІЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 146.

bojiště, či dokonce přimykali k druhé straně. Po cestě domů navíc rabovali území hetmanátu a brali obyvatele do otroctví (tzv. *jasyr*). Osmanská říše byla angažována v námořních bojích s Benátskou republikou a neprojevalo zájem učinit z Vojska Záporožského svůj protektorát (po vzoru např. Moldavska a Valašska). Zkrachoval i plán na dynastické spojení s moldavským vládcem Vasilem Lupu.⁴⁸ Logickým spojencem se zdálo být Moskevské carství, které toužilo získat od Polska zpět území ztracená ve smolenské válce (1633-34)⁴⁹, kozáci navíc sdíleli s carem konfesní příslušnost, což přispělo k popularitě ruské alternativy.⁵⁰ Ruská strana se spojenectvím souhlasila a roku 1654 byla podepsána tzv. perejaslavská dohoda. Původní dokument se nedochoval a jeho interpretace je dodnes předmětem sporů.⁵¹ Zdá se být jasné, že už v momentě podepsání měla každá ze stran od dokumentu různá očekávání, založená na odlišné politické kultuře. Kozáci se domnívali, že perejaslavská dohoda přináší závazky pro obě strany – hetmanát vstupoval pod protektorát carské vlády, sliboval oddanost a vojenskou službu výměnou za ochranu. Car ovšem považoval kozáky za nové poddané, vůči nimž nemá žádné závazky, poté co jim daruje jistá práva a privilegia.⁵² Rozdíl v politické kultuře názorně ilustruje situace, jež vznikla při podpisu dohody: Chmelnyckyj podle polských obyčejů očekával, že přísaha bude složena oboustranně, carovi vyslanci ovšem razantně odmítli, aby jménem cara jakkoli přísahali jeho „poddaným“.⁵³ Dohoda nicméně byla podepsána a uvrhla území Ukrajiny do sféry ruského vlivu na dalších více než 300 let. Stojí za zmínku, že Chmelnyckyj se ještě za života pokoušel vytvořit novou protipolskou koalici bez účasti Ruska (to totiž nemělo na konečné porážce Rzeczpospolity zájem) a obrátil se na švédského krále, plánované spojenectví ale nikdy nebylo uskutečněno.⁵⁴ Hetman Bohdan Chmelnyckyj zemřel v létě 1657 ve věku 61 let.

2.2.3. Ruina

Období po smrti Bohdana Chmelnyckého je charakterizováno úpadkem hetmanské moci a postupným rozpadem státu, který vybudoval. V ukrajinské historiografii se pro něj vžil název *ruina*, tedy rozvrat, úpadek či rozklad.⁵⁵

⁴⁸ Tamtéž, s. 147.

⁴⁹ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 122.

⁵⁰ ПЛОХІЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 150.

⁵¹ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991, s. 125.

⁵² ПЛОХІЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 151-152.

⁵³ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 123.

⁵⁴ Tamtéž, s. 126.

⁵⁵ Tamtéž, s. 126.

Za svého života Bohdan Chmelnyckyj usiloval o vytvoření dynastie, tento záměr se ovšem nepodařilo naplnit, starší syn Tymiš byl zabit během vnitřních bojů v Moldavsku a mladší Jurij byl v době smrti otce příliš mladý, navíc nezdědil otcovo charisma a vladařské schopnosti. Po skonu Chmelnyckého se volitelnost úřadu stala nevýhodou a faktorem destabilizace.⁵⁶ V následujících třiceti letech se na Ukrajině rychle střídali hetmani, přičemž nezřídka spolu několik hetmanů soupeřilo o území. Chaotická situace byla vyvolaná třemi vzájemně propojenými faktory: sociálními rozpory mezi staršinou a černí, konkurenčním bojem staršiny mezi sebou a zasahováním okolních mocností. Mezi jednotlivými rozměry konfliktů přitom existuje přímá souvislost: spory o vládu dosáhly takového rozměru především z důvodu podpory zahraničních mocností, o které se při svém vnitřním zápase často partikulární politické proudy opíraly. Vnitřní souboj staršiny byl tak zároveň soubojem jednotlivých zahraničněpolitických koncepcí.⁵⁷

Avšak období Ruiny lze také vnímat jako zápas za zachování celistvosti hetmanščyny, snahu, aby nebylo dědictví Chmelnyckého rozděleno mezi několik mocností. Sousední státy ovšem neměly sebemenší zájem na vzniku silného autonomního hetmanátu, naopak chtěly území co nejvíce oslabit a využít ke svým cílům.⁵⁸

Nemám v úmyslu zabíhat do spleťných událostí Ruiny, chtěla bych ovšem vyzdvihnout jeden důležitý aspekt, totiž neustálé hledání alternativ k ruskému protektorátu a manévrování mezi okolními mocnostmi za účelem posílení vlastní autonomie (T. Čuchlib mluví o „polyvasalském“ postavení).⁵⁹

Zajímavou historickou alternativu k ruské svrchovanosti představuje Haďačská dohoda (1658), kterou navrhl Polákům hetman Ivan Vyhovskij (hetman Vojska Záporožského 1657–59) a jež předpokládala vznik knížectví rus'kého v rámci Rzeczypospolity a v důsledku ustanovení trojstátí Polska, Litvy a Ukrajiny. Knižectví rus'ké by získalo samosprávu a rozsáhlou autonomii, ovšem polským magnátům by byly navraceny jejich velkostatky.⁶⁰ Vyhovskij byl reprezentantem ukrajinské nekozácké šlechty, která byla kulturně silně spjata

⁵⁶ ПЛОХИЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 154-155.

⁵⁷ LAUBE, Pavel. Kozácká Ukrajina v letech 1657-1676. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, s. 69.

⁵⁸ LAUBE, Pavel. Kozácká Ukrajina v letech 1657-1676. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. s. 70.

⁵⁹ ЧУХЛІБ, Тарас. Іван Мазепа у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища Українського гетьманату. In: *Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ, 2009, s. 21.

⁶⁰ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 121.

s Rzeczpospolitou a návrat do lůna republiky považovala za zcela přijatelné řešení.⁶¹ Dohoda ovšem vyvolala nevoli velké části společnosti a ani Poláci ji nakonec nebyli ochotni v tomto znění schválit.⁶² Několikanásobný zahraničně-politický obrat učinil i Jurij Chmelnyckyj (syn Bohdana Chmelnyckého), který se za krátkou dobu svého panování postupně obrátil na Rusko, Polsko a Osmanskou říši.⁶³

Další zajímavé alternativní spojení uzavřel Petro Dorošenko (v letech 1665–76 hetman Pravobřeží, 1668–70 vládce hetmanštiny), roku 1669 s Osmanskou říší. V době po podepsání Andrusovského příměří spatřoval v Turcích jediného spojence, který mohl poskytnout hetmanátu záruky, aniž by došlo k jeho územnímu dělení. Válka, kterou vedli proti Dorošenkovi a jeho spojencům Poláci a následně tzv. válka dvou hetmanů, Dorošenka a Samojlovyče, byla extrémně ničivá a naprosto zpusťovala Pravobřežní Ukrajinu. Rozdělení Ukrajiny mezi polský a ruský stát se ovšem předejít nepodařilo, Osmanská říše ještě nějakou chvíli okupovala jižní oblasti Pravobřeží, ovšem koncem 17. století se ustálil stav, za kterého bylo území dnešní Ukrajiny trvale rozděleno mezi několik okolních států.

Levobřeží trvale připadlo Rusku a stalo se kulturním a státotvorným centrem autonomního hetmanátu, který v následujících desetiletích zaznamenal rozkvět. Záporožci oficiálně leželo na ruském území, ale Záporožci autoritu hetmana příliš neuznávali, často vedli samostatnou zahraniční politiku. Oproti předchozímu období jejich význam relativně poklesl. Na území Ruska se nacházela také Slobožanščina (dnešní Charkov, Sumy), osídlená převážně kozáky, prchajícími z hetmanátu. Vojensky-správní systém, který zde fungoval, připomínal uspořádání Vojska záporožského, plukovníci ovšem nebyli voleni a podléhali silnější kontrole ze strany carských úředníků.

Na území Polska se ocitlo Ruinou zdevastované a vylidněné Pravobřeží. Oblast se postupně revitalizovala a roku 1686 zde byly oficiálně obnoveny kozácké svobody. Vracela se sem ovšem také šlechta, která se všemi silami snažila připoutat obyvatelstvo k půdě, což vedlo k značnému napětí. Roku 1699 byl kozácký stav oficiálně zrušen. Nejzápadnější ukrajinská území – Halič a Volyň – čelila dlouhodobě útlaku šlechty, kozáctvo se zde jako stav nevyskytovalo a území bylo podrobena silné polonizaci.⁶⁴

⁶¹ ПЛОХИЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016, s. 157.

⁶² RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 128.

⁶³ Tamtéž, s. 128-129.

⁶⁴ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991, s. 139-141.

2.2.4. Mazepův hetmanát

Po podepsání „věčného míru“ mezi Ruským carstvím a Rzeczospolitou roku 1686 se kozáci definitivně octli ve dvou státních útvarech. Hetmanát na levém břehu Dněpru zůstal hlavním nositelem tehdejší, územně omezené, ukrajinské státnosti, ale v ruské říši nemohlo být pro takový útvar trvale místo. Za této situace mohla přispět k uchování jeho práv jen velmi silná osobnost, srovnatelná s Bohdanem Chmelnyckým.⁶⁵ Onou osobností se roku 1687 stal Ivan Mazepa, jedna z nejmytologizovanějších a také nejrozporupnějších postav ukrajinských dějin. Hetmanem se stal roku 1687 s podporou tehdejšího favorita carevny knížete Golicyna poté, co se patrně podílel na odstranění svého předchůdce hetmana Samojlovyče z funkce. Jeho pravomoci byly zpočátku omezeny tzv. kolomackými články, které posilovaly ruskou vojenskou přítomnost v hetmanátu, omezovaly možnost vést samostatnou zahraniční politiku a mimo jiné zavazovaly hetmana snažit se o sblížení „maloruského“ a velkoruského“ národa.⁶⁶

Roku 1689, kdy se vlády ujal Petr I. a rod Naryškinů, se Mazepa obratně proměnil ve spojence mladého cara, který v něj až do osudných událostí severní války choval neochvějnou důvěru. Petr I. se k Mazepovi nezdělaně obracel s žádostí o radu v diplomatických záležitostech, cenil si jeho angažmá v krymských taženích a považoval ho za spojence v oblasti církevní reformy. Vzdělané ukrajinské duchovenstvo sloužilo Petrovi jako protiváha k reakčnímu moskevskému prostředí a Mazepa byl štědrým mecenášem pravoslavné církve na Ukrajině.⁶⁷ Hetman udržoval také vřelé vztahy se starší Petrovskou gardou, například s hrabětem Golovinem či knížetem Šeremetěvem. V historiografii daného období se můžeme setkat s názorem, že proměna Petrova okolí za Severní války a příchod nových elit (Menšikov, Šafirov) mohla sehrát svou roli ve vzdalování hetmana a petrovského dvora.⁶⁸

V období Mazepova hetmanátu zajišťoval spojení mezi carským stolcem a úřadem hetmana Maloruský prikaz (*Malorossijskij prikaz*), jenž měl za cíl informovat Mazepu o carské vůli (a vice versa) a dohlížet na ruské kontingenty na Ukrajině. Ruská vojenská přítomnost však byla v tomto období omezená a sama o sobě nemohla zaručit prosazování carské vůle. Hlavní mocenskou pákou tedy zůstávala politika „rozděl a panuj“ (car udržoval trvalé napětí mezi

⁶⁵ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 136.

⁶⁶ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 19-20.

⁶⁷ ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА, Татьяна. Иван Мазепа и Российская империя.: История "предательства", Москва: Центрполиграф, 2011, s. 36-37.

⁶⁸ Tamtéž, s. 38-39.

měšťanstvem a staršinou, staršinou a hetmanským úřadem) a oddanost hetmana carské moci.⁶⁹ Období Mazepova hetmanátu lze označit za dobu klidu a prosperity. Po desetiletích Ruiny nastal konečně mír, který se pozitivně projevil v hospodářském i kulturním životě.⁷⁰

V roce 1700 vypukla severní válka, v níž bylo Rusko původně spojencem Polska Augusta II. To skýtalo pro Mazepu nové možnosti, na Pravobřeží totiž v roce 1702 propuklo povstání Semena Palije proti rušení kozáckého statutu. Mazepa využil této příležitosti k obsazení Pravobřeží, Palij byl zatčen a následně internován na Sibiři. Po desetiletích rozluky se pravobřežní a levobřežní Ukrajiny octly pod jednotnou hetmanskou vládou.⁷¹

Průběh severní války ovšem vyvolával na Ukrajině vlny nevole a kolem roku 1706 začal sám hetman vést tajná jednání o vyvázání Vojska záporožského ze smlouvy s Moskvou a hledat alternativní spojence. Mazepa vedl přísně tajná jednání se Stanislavem Leszczyńským (od r. 1706 formálně polský král, spojenec Karla XII.) o navrácení Ukrajiny do lůna Rzeczpospolity za podmínek připomínající Haďačskou dohodu z roku 1658 (viz str. 17).⁷² K natolik radikálnímu zvratu politické orientace ho vedlo několik důvodů. Ukrajina trpěla za dob severní války značným vyčerpáním lidských i materiálních zdrojů, kozáci si stěžovali na náročné zahraniční výpravy, při kterých utrpěli velké ztráty, a často též zažívali ponižování ze strany velitelů.⁷³ Staršina se oprávněně obávala dopadu Petrových centralistických reforem na ukrajinskou autonomii, především rozsáhlé reformy armády po evropském vzoru. Nesmíme zapomínat, že vojenská organizace kozáků byla přímo spojená s jejich sociálně-ekonomickým statutem a jakékoli změny v tomto směru by nutně vedly k jeho zpochybnění.⁷⁴ Sám hetman správně tušil, že Petr nepovažuje nedávno získané Pravobřeží za území, jež by mělo být dlouhodobě pod Mazepovou správou, nýbrž ho při první příležitosti hodlal vrátit Augustu II. za příslib obnovit boje proti Švédům.⁷⁵ O. Subtelny pak považuje za poslední kapku, jež sklonila

⁶⁹ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 15-17.

⁷⁰ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 138.

⁷¹ ЧУХЛІБ, Тарас. Іван Мазепа у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища Українського гетьманату. In: *Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ, 2009, s. 11-12.

⁷² СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 27-28.

⁷³ ЧУХЛІБ, Тарас. Іван Мазепа у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища Українського гетьманату. In: *Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ: Темпора, 2009, s. 14-15.

⁷⁴ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 24.

⁷⁵ GERNER, Kristian. Ukraine and Sweden: constructing a shared history. In: *Іван Мазепа і його доба: історія, культура, національна пам'ять: матеріали міжнар. наук. конф.* Київ: Темпора, 2008, s. 45-46.

hetmana na stranu švédského krále, neochotu Petra pomoci bránit Ukrajinu před vojsky Stanislava Leszczyńského. Petr údajně na prosbu, aby car poslal Mazepovi na pomoc ruská vojska, jelikož kozácké pluky jsou vyčerpány boji v Pobaltí, odpověděl: „*ne 10 000, ale ani 10 lidí ti nemůžu dát, braňte se sami, jak umíte*“.⁷⁶ Kvituji názor historiků, dle něž je Mazepovo chování zcela ve shodě se zvyklostmi, jež existovaly v raně novověké Evropě ve vztazích mezi vazalem a jeho protektorem. Závislý vládce přinášel suverénovi slib pokory, služby a věrnosti výměnou za ochranu a tradičně též dodržování „práv a privilegií“ svých poddaných. Pokud by se protektor svým slibům zpronevěřil, měl vazal právo od smlouvy odstoupit a vyhledat nového, loajálnějšího patrona.⁷⁷ Dle svědectví očitého svědka právě takto Mazepa objasňoval svým plukovníkům nutnost změny aliance:

„Mazepa medzitým zvolaným asi tridsiatim polkovníkom, ktorých pokladal za spoľahlivejších, predložil: čo vraj treba urobiť a ku komu sa chcú pripojiť? Cár vraj viaceré ich slobody porušil: umiernením moskovského vojska v pevnostiach na Kozákii, každoročným vymáhaním určitého počtu koní, odopieraním zvyčajného kozákom dávaného platu, pred troma rokmi odtrhnutím troch polkov, ktoré bol ku Kozákii pripojil z vojvodstva vorotinského. Naopak, od švédskeho kráľa, ako od veľmi ďaleko bývajúceho, nehrozí ich slobodám nijaké nebezpečenstvo, možno vraj dúfať v ich rozšírenie, Karol prísne trvá na svojom kráľovskom slove, ani ich nebude chcieť opustiť, ak sa odovzdajú do jeho moci, doteraz víťazí a pre spravodlivosť vecí a pre božiu pomoc získava ustavičné víťazstvá...“⁷⁸

O. Subtelny dáva Mazepovo hnutí do přímé souvislosti s trendem antiroyalistických povstání, jež propukala v západní Evropě v 17. století, v areálu východní Evropy pak typicky právě na počátku století osmnáctého (srovnej: Patkulovo povstání v Livonsku, soupeření mezi Stanislavem Leszczyńským a absolutistou Augustem II. v Polsku, vystoupení Dumitru Kantemira proti sultánovi ad.). Příčinou vzpour byl zpravidla odpor privilegovaných (šlechtických) vrstev proti centralizaci státu, jež se pojila s omezováním jejich tradičních privilegií. Typickým znakem byla forma konspirace omezeného okruhu lidí, jež se neopírala o podporu širších vrstev (oproti povstání Chmelnyckého) a často spoléhala na zahraniční

⁷⁶ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 25.

⁷⁷ ЧУХЛІБ, Тарас. Іван Мазепа у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища Українського гетьманату. In: *Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять: Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 2009*, s. 19-20.

⁷⁸ KRMAN Daniel: Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708 — 1709), [online] Zlatý fond SME. [cit.2023-03-22]. Dostupné z: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1249/Krman_Itinerarium-Cestovny-dennik-z-rokov-1708-1709/1

podporu. Lze konstatovat, že Mazepovo přimknutí ke Švédům svým charakterem tomuto popisu zcela odpovídá.⁷⁹

Mazepa nejméně od roku 1706 vedl jednání se Stanislavem Leszczyńským a později i se švédským králem, aniž by ztratil důvěru cara. Koncem roku 1708 se ovšem tato hra na obě strany stala neudržitelnou a v říjnu 1708 se Mazepa s několika kozáckými oddíly definitivně uchýlil do švédského tábora.⁸⁰ Jsou známy dohody z jara 1709, dle kterých hetmanát přijímal svrchovanost polského krále a napříště se měl stát rovnoprávným členem polsko-litevské unie. Švédský král slíbil poskytnout vojenskou podporu, dokud se Záporožské vojsko zcela nevymaní z područí Moskvy.⁸¹

Jakmile se Petr dozvěděl o Mazepově „zradě“, mobilizoval všechny prostředky, aby hetmana připravil o podporu a zabránil propuknutí lidového povstání na Ukrajině. Petr spoléhal na efekt brutálního zastrašování v kombinaci se shovívavým přístupem k váhající šlechtě a všudypřítomnou propagandou. Na podzim 1708 armáda A. Menšikova zcela zpusťovala sídelní město Baturyn a úspěšně zasela hrůzu na území hetmanátu. Mazepa byl oficiálně vyobcován z pravoslavné církve, označen za zrádce a při mnoha příležitostech srovnáván s Jidášem Iškariotským. Naopak staršina, která se přiklonila k carovi, měla možnost si přilepšit o zabavené statky mazepynců⁸² a zvolit nového hetmana.⁸³ Období mezi přeběhnutím Mazepy a bitvou u Poltavy bývá označováno jako „válka manifestů“, během níž se obě strany snažily získat obyvatelstvo na svou stranu. Zatímco Petr vinil Mazepu ze zbídačování venkova a ze zaprodání Ukrajiny polským a švédským heretikům, Mazepa vystupoval jako obránce starých kozáckých svobod, a dokonce obviňoval cara z úmyslu uzavřít unii s papežem.⁸⁴

Faktem zůstává, že všelidové povstání na Ukrajině nepropuklo vlivem kombinace několika faktorů. Svou roli jistě sehrála drastická pacifikace v podobě zničení Baturynu a pronásledování Mazepových přívrženců, lidové vrstvy navíc po právu vnímali Mazepu jako

⁷⁹ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 4-8.

⁸⁰ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 143.

⁸¹ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 30-31.

⁸² Jako „mazepynci“ byli hanlivě označováni podporovatelé Ivana Mazepy, kteří spolu s ním přešli do tábora švédského krále. Později se pojem „mazepynec“ vžil obecně pro bojovníky za ukrajinskou nezávislost, v ruské historiografii měl negativní a zrádčovské konotace.

⁸³ SCHWARCZ, Iskra. Die umstrittene Heldenfigur des ukrainischen Kosakenhetmans Ivan Mazepa. Dämonisierung und Heroisierung der Erinnerung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. [online] 2017. 65(1), s. 73-90. [cit.2023-04-04] ISSN: 2366-2891, Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/26381352>

⁸⁴ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 40.

člověka, který prohluboval sociální rozdíly a přispěl k obnově „polských“ aristokratických pořádků. Populární nebylo ani spojenectví s „heretiky“ – katolickými Poláky a luteránskými Švédy. Církevní hierarchie, ač štědře subvencovaná Mazepou, dala přednost perspektivě kariéry v Moskvě, která se ji tehdy otevírala. Měšťané stáli tradičně na straně cara, považovaného za ochránce proti sílicímu tlaku kozácké elity. S postupem švédských vojsk na Ukrajinu navíc rostlo napětí mezi obyvatelstvem a cizí armádou, která rekvírovala potraviny a dostávala se do potyček s místními.⁸⁵ Mazepovi se nepodařilo získat na svou stranu žádnou významnější skupinu obyvatelstva, podpory se mu paradoxně dostalo pouze od Záporožských kozáků, jejichž hetman Kost' Hordijenko shledal, že ze strany hetmana mu nyní hrozí menší nebezpečí než od absolutisticky smýšlejícího cara. Spojenci chovali naději, že prostřednictvím Záporožců by se jim mohlo povést získat na svou stranu krymského chána, či přímo sultána, avšak po zpusťování Síče carskými vojsky v květnu 1709 se naděje rozplynuly.⁸⁶

Vyčerpané švédské vojsko a Mazepovy posily se střetly s carskou armádou 8. července 1709 u města Poltava a byly drtivě poraženy. Karel XII. spolu se svým spojencem a malým sborem kozáků uprchli na turecké území a bylo jim povoleno se usadit ve městě Bendery (dnešní Moldavsko).⁸⁷ Právě na území Moldávie začíná nová etapa ukrajinského autonomistického hnutí, jehož hlavním reprezentantem bude po další tři desetiletí Pylyp Orlyk.

⁸⁵ Tamtéž, s. 44-48.

⁸⁶ Tamtéž, s. 45-48.

⁸⁷ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015, s. 144-145.

3. Pylyp Orlyk

3.1. Pylyp Orlyk před hetmanstvím: ideové zdroje

3.1.1. Původ a mladá léta

Pylyp Orlyk se narodil 11. (22.)⁸⁸ října roku 1672 ve vesnici Kasuta v Ošmjanském povitu Vilenského vojvodství Velkoknížectví litevského.⁸⁹ Pro českého čtenáře jistě není bez zajímavosti jeho údajný český původ. Orlykův nejznámější biograf Krupnyckyj a další historikové se shodují, že pocházel z českého rodu Orlíků – baronské rodiny, hojně rozšířené v samotném Česku, na Moravě a ve Slezsku. Uvádějí, že rodová větev, z níž Orlyk bezprostředně pocházel, v době husitských válek přesídlila do Polska, kde přijala přídomek „de Laziska“, a odtamtud dále na Litvu.⁹⁰ Taras Čuchlib píše, že Orlykův předek byl nucen opustit Moravu a přesunout se do Velkoknížectví litevského za krvavých dob třicetileté války.⁹¹

Sám Orlyk si byl vědom svého spříznění s českým prostředím. Na několika místech jeho *Deníku* najdeme zmínky o českém původu jeho rodu, nejjasněji pak o něm hovoří v zápisu o svém pobytu ve Vratislavi roku 1721. Zde se se setkal s polským šlechticem baronem Orlikem, užívajícím stejného erbu, jako on sám. Orlyk dále píše:

„Tehdy jsem mu řekl, že můj předek z Království českého v době revoluce české, když byla válka Hussorum, přišel do Polska, což potvrdil a ihned dodal, že v Krakově v kostele svatého Stanislava leží můj praděd Stanislav Orlik, o němž dobře ví, že je s ním jednoho rodu.“⁹²

Syn Hryhorij roku 1747 sepsal genealogický traktát rodu Orlyků de Laziska, jež sahá až do 12. století, za prapředka je označován jistý Stanislav Orlyk (narozen r. 1121 v Čechách), od něž berou počátek dvě větve rodů – slezská a polská.⁹³ Český původ Orlíka je však spornou záležitostí, například J. Stibor, genealog šlechtických rodů Moravy a Slezska, píše: Orlíkové z Laziska byli polského původu, užívali herbu Nowina a rozhodně je třeba odmítnout fantastické konstrukce o jejich českém prapůvodu, následném přesídlení do Polska a opětovném návratu do původní vlasti koncem 16. století. Jejich původním sídlem byla ves

⁸⁸ Datum uvádíme podle gregoriánského, resp. juliánského kalendáře.

⁸⁹ ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008, s. 5,

⁹⁰ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 5.

⁹¹ ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008, s. 7.

⁹² Діярий Гетьмана Пилипа Орлика / Опрацював для друку Ян із Токар Токаржевський-Карашевич. Праці Українського наукового інституту. Т. XVII. [online]. Варшава, 1936. [cit.2023-04-14]. Dostupné z: <http://resource.history.org.ua/item/0007602>

⁹³ ДРОБЯЗКО, Н.М. До історії родоводу Пилипа Орлика. *Сіверщина в історії України*. 2019, 929(477), s. 127-129. ISSN: 2218-4805. Dostupné z:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Drobiazko_Nataliia/Do_istorii_rodovodu_Pylypa_Orlyka.pdf

Lazisko poblíž města Radomi v Polsku. Z Polska ve skutečnosti emigrovali jako stoupenci volby Maxmiliána Habsburského polským králem po porážce této mocenské skupiny v bitvě u Bytčína roku 1586.⁹⁴ V každém případě je ale Orlykova afilace k českému prostředí spíše kuriozitou, která neměla a ani nemohla mít zásadní vliv na jeho politickou činnost.⁹⁵ Provázanost šlechtických rodů napříč státy byla naprosto běžnou záležitostí a nemáme tedy nejmenší důvod považovat ukrajinského hetmana za „našince“.

V této souvislosti se rovněž domnívám, že není zapotřebí se pozastavovat nad „cizím“ původem Orlyka, resp. nad tím, že se nenarodil na Ukrajině ani nepocházel z ukrajinského rodu. Jakožto budoucí generální písař a zvolený hetman Vojska Záporožského byl součástí politického „kozáckého národa“, jehož zájmy byly zpravidla ztotožňovány se zájmy kozácké elity, zatímco etnické kategorie v inkriminovaném období nebyly pro vymezení „národa“ zásadní. Je ovšem třeba dodat, že Orlyk místy využíval svého „cizího“ původu v diplomatické hře: například v dopisu Stefanu Javorskému píše, že byl nucen zachovat věrnost Mazepovi jako „*cizinec a kreatura svého dobrodince*“⁹⁶ čímž se snaží zmenšit svůj podíl na Mazepově zradě. V dopise papežovi z roku 1727 pak vyzdvihuje své sepětí s katolickým Polskem, ke kterému „*plál láskou*“ jako k „*té vlasti, která mě skrz rodiče porodila ze svého mateřského lůna, vychovala, dala vzdělání a až do sňatku v Ukrajině mě hrála na svých prsou*“.⁹⁷

Orlykův otec Štěpán zahynul v bitvě u Chotynu roku 1673, když byl Pylypovi pouhý rok, o jeho výchovu se starala matka Iryna z rodu Malachovských. Orlyk byl s největší pravděpodobností pokřtěn v pravoslavném ritu.⁹⁸ Nejprve byl Orlyk vzděláván na svém rodovém panství, poté navštěvoval klášterní školu v rodné Kasutě a jezuitské kolegium ve Vilnu. V 90. letech byla rodina z finančních důvodů nucena prodat své majetky ve Velkoknížectví litevském a přesunout se do Kyjeva. Zde Orlyk nastoupil na Kyjevomohyljanské kolegium (od r. 1701 Kyjevomohyljanská akademie), které bylo tehdy jediným institutem vyššího vzdělávání ve východní Evropě.⁹⁹ Patřil k nejnadanějším žákům,

⁹⁴ STIBOR, Jiří, Černá ovce rodu Orliků z Laziska. Těšínsko. *Vlastivědný časopis okresů Frýdek-Místek a Karviná* 36, č. 4, (1993,) s. 7-10.

⁹⁵ HOSTIČKA, Vladimír, Filip Orlyk, ukrajinský exhetman českého původu. *Slovanský přehled*. Praha, Academia 55, č. 1, (1969,) s. 73-81.

⁹⁶ Лист Орлика Стефану Яворському. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022, s. 42.

⁹⁷ Лист Пилипа Орлика папі Римському. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 198.

⁹⁸ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 5.

⁹⁹ КОЛЯДА, Ігор а Ольга КИРІЄНКО. Пилип Орлик. Харків: Фоліо, 2008, s. 4.

osvojit si množství jazyků, logiku, teologii a poetiku.¹⁰⁰ Pro jeho budoucnost byl klíčový vztah, který zde navázal se svým mentorem Stefanem Javorským, významným učencem a pozdějším prvním prezidentem Svatého synodu (zřízen 1721). Javorskyj významně pomohl Orlykovi etablovat se v novém prostředí a po dokončení kolegia v roce 1692 (dle jiných pramenů 1694) ho doporučil na místo písaře Kyjevské metropole. Zanedlouho Orlyk získal místo v Generální vojenské kanceláři, zřejmě opět s přispěním Javorského.¹⁰¹ Zde se úspěšně zařadil mezi vážené osoby hetmanštiny. K růstu jeho společenského statutu patrně přispěly i jeho dobově oblíbené literární počiny *Alcides ruský* (1695), opěvující vojenské úspěchy hetmana Ivana Mazepy, a *Sarmatský lev* (1698), věnovaný nižynskému plukovníkovi Ivanu Obydovskému.¹⁰² T. Čuchlib spatřuje v raných panegyricích nejen vrcholný výraz ukrajinského literárního baroka, nýbrž i projev dobové ideologie ukrajinské elity. Orlyk opěvuje ukrajinské vládce jako křesťanské dobrodince, kteří se řídí Božím úmyslem, a tím je staví naroveň význačným velkoknížecím rodům Evropy. V Sarmatském lvu pak mluví o Kyjevu jako o novém Římu – centru pravoslavného světa o potenciálním politickém centru východní Evropy.¹⁰³

Pro Orlykův vzestup měl význam i sňatek s Annou Hercyk (1698), jejíž rodina měla v hetmanátu velmi dobré postavení.¹⁰⁴ Brzy si získal přízeň Ivana Mazepy. Ten se v roce 1702 stal kmotrem Orlykova prvorozeného syna Hryhorije.¹⁰⁵ Ve starších zdrojích se můžeme dočíst, že téhož roku Orlyk získal pozici generálního písaře, prameny ovšem dokládají, že ještě v roce 1707 zaujímal postavení regenta vojenské kanceláře, generálním písařem se tedy stal až na jaře 1708 ve věku 36 let.¹⁰⁶ Přesto se zdá jasné, že roli Mazepova důvěrníka a „druhého muže“ hetmanátu plnil již před svým jmenováním do této vysoké funkce. Starý hetman v něm spatřoval nepříliš zkušeného, avšak pilného uředníka ve státních záležitostech. A předně to byl člověk, který byl na Mazepovi plně závislý, vděčil mu za svou skvělou kariéru a materiální zajištěnost. Tato závislost na svém dobrodinci mohla být dodatečnou zárukou věrnosti, což se potvrdilo během dramatických událostí let 1708–1709.¹⁰⁷ Hodí se zmínit, že za svého působení v hetmanské kanceláři Orlyk výrazně rozmnožil svůj majetek, jeho rodina byla dobře zajištěná

¹⁰⁰ ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008, s. 8.

¹⁰¹ КОЛЯДА, Ігор а Ольга КИРІСНКО. Пилип Орлик. Харків: Фоліо, 2008, s. 6.

¹⁰² Tamtéž, s. 6.

¹⁰³ ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008, s. 11-12.

¹⁰⁴ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 5.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 5.

¹⁰⁶ ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008, s. 14.

¹⁰⁷ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 7.

a svým rozhodnutím následovat Mazepu do vyhnanství se dobrovolně vzdával poměrně blahobytného života, který doposud vedl.¹⁰⁸

3.1.2. Spolupracovník Mazepy

Od roku 1700 probíhá v regionu východní Evropy severní válka. Nejucelenější popis vývoje Mazepových inklinací k švédské straně a role Orlyka v oněch záležitostech máme přímo z pera hetmana-emigranta. Orlyk detailně popsal sled událostí let 1705–1709 ve svém dopisu Stefanu Javorskému z roku 1721. Dopis pochází z nešťastného období, kdy byla definitivně ukončena severní válka, aniž by byly zohledněny zájmy ukrajinské strany. Tehdy započala korespondence Orlyka s Javorským, patrně z iniciativy metropolity, který svému bývalému žáku nabízel návrat na území hetmanátu. Cílem dopisu bylo získat amnestii, tudíž je pravděpodobné, že Orlyk zmenšoval vlastní roli v konspiraci a dokonce tvrdil, že se ji snažil překazit.¹⁰⁹ Na druhou stranu má list charakter zpovědi a je nepravděpodobné, že by se zbožný Orlyk pod přísahou, v dopise několikrát opakovanou, dopustil vyslovené fabulace. Je třeba brát zřetel i na časový odstup 13 let, jež uplynuly od zmiňovaných událostí, a jistě mohly rozkolísat vzpomínky hetmana.¹¹⁰ Autorka nové edice *Pylyp Orlyk i Mazepynци: Джерела* Tet'jana Tairova-Jakovleva podrobila jednotlivá fakta, která Orlyk ve svém dopise zmiňuje, konfrontaci s dobovými prameny a dospěla k závěru, že velká část z nich je skutečně potvrzena z jiných zdrojů a dopis Orlyka Javorskému můžeme tedy s jistým nadhledem považovat za hodnověrný zdroj.¹¹¹ List byl poprvé otištěn v ukrajinském překladu v časopise *Osnova* z roku 1862, já jsem se opírala o nejnovější vydání (Klio, 2022) v původní jazykové redakci.

Dopis má charakter intimní zpovědi chráněnce svému učiteli, Orlyk se na Javorského obrací jako na „*v Duchu svatém přemilostivého otce, pastýře a dobrodince*“¹¹² a sděluje svůj záměr upřímně vypovědět vše, co ví o Mazepově zradě: „*zpovídám před vaší svatostí a nebeským veleknězem, který zná srdce lidí, pravdivě, a ne lživě, [...], co jsem mohl vědět o té zradě*“. Nedokáže přesně určit, kdy se Mazepa definitivně rozhodl opustit ruský patronát a připojit se k Leszczyńskému a Karlu XII., jelikož Mazepa před ním pečlivě skrýval své záměry až do podzimu 1707. Rozhodnutí zřejmě padlo roku 1706, jelikož ještě v roce 1705 starý

¹⁰⁸ ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тат'яна. Гетманы України: Історії о славі, трагедіях і мужестві. Москва: Центрполиграф, 2011, s. 287.

¹⁰⁹ СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994, s. 221.

¹¹⁰ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тет'яна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 129-130.

¹¹¹ ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тет'яна. Пилип Орлик і мазепинці. Джерела. Кліо, 2022, s. 128-136.

¹¹² Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тет'яна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 9.

hetman rázně odmítl nabídku vyslance Stanislava Leszczyńskiego a dokonce ho vydal ruským velitelům k mučení.¹¹³ V následujících měsících se ovšem stupňovaly Mazepovy výhrady vůči Petrovu patronátu, Orlyk se zmiňuje o čtyřech příčinách, jež zviklaly Mazepovu věrnost carovi. Zaprvé od kozáckých plukovníků dostával četné stížnosti na špatné zacházení s kozáky během pochodů a fortifikační činnosti. Situace se ještě vyostřila při stavbě pečerského opevnění:

„...plukovníci se svoji staršinou často chodili k hetmanovi a říkali mu, že dozorčí nad fortifikačními pracemi bijí kozáky po hlavě holemi, utínají jim uši šavlemi a jinak je hanobí, že kozáci, zanechavši své domovy i hospodářství pro službu u jeho carského veličenstva, velmi trpí ve dne i v noci, a velkoruští lidé mezitím rabují a pálí jejich příbytky, znásilňují ženy a děti, odvádějí koně a dobytek a staršinu ubíjejí k smrti.“¹¹⁴

Zadruhé byla Mazepovi a staršině trnem v oku plánovaná reorganizace Záporožského vojska. Část kozáckých pluků měla být vyškolená v Prusku a přeměněna na řádné dragounské pluky, roku 1707 pak vyšel ukaz, který nařizoval zformovat z kozáků „pjataky“ po vzoru Slobožanštiny. Reformy vyvolaly v hetmanátu obecnou nevoli, neboť plukovníci v nich spatřovali předstupěň zrušení kozáckého řízení, na němž přímo závisel jejich společenský status.¹¹⁵

Zatřetí, Mazepa se cítil být velmi ohrožen Petrovým favoritem Alexandrem Menšikovem. Orlyk popisuje, že kněžna Dolská adresovala Mazepovi dopis, v němž líčila zážitek ze křtin ve Lvově, jichž se mimo jiné účastnil i Mazepův přítel Boris Šeremetěv. Generál Ren prý při zmínce o Mazepovi pronesl: *„Smiluj se, Bože, nad tím dobrým a moudrým Ivanem, chudák neví, že kníže Alexandr Danilovič kopá pod ním jámu, chce ho sesadit a sám být v Ukrajině hetmanem.“* Boris Šeremetěv si na otázku, proč svého přítele nevaruje, posteskl: *„to nelze, sami mnoho trpíme, ale musíme mlčet.“* Mazepu svědectví nijak zvlášť nepřekvapilo, sám byl přesvědčen, že Menšikov usiluje o jeho místo, zamýšlí centralizaci hetmanátu po vzoru Slobožanščiny, a dokonce plánuje zlikvidovat kozáckou staršinu a přesídlit kozáky na Sibiř.¹¹⁶ Velmi nelibě nesl, že ho Petr roku 1706 během pochodu na Volyň podrobil velení Menšikova, který byl oproti němu neurozeného původu.¹¹⁷ Zmíněné skutečnosti potvrzují hypotézu, že

¹¹³ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022, s. 11.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 20.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 12, 23.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 17.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 18.

nástup nové petrovské elity značně degradoval hetmanovy přátelské vazby s carským dvorem (viz str. 19).

Začtvrté, Orlyk přikládá velkou roli intrikám podporovatelky Stanislava Leszczyńskiego, kněžny Dolské. Ta vedla s Mazepou šifrovanou korespondenci, již Orlyk překládal, a sloužila jako spojka mezi hetmanem a Stanislavem.¹¹⁸ V této souvislosti se může zdát zarážející, že si Orlyk údajně nebyl vědom zrady až do podzimu 1707, ačkoli bezmála dva roky dešifroval Mazepovu tajnou korespondenci. On sám to vysvětluje Mazepovou ostražitostí, kvůli níž mu hetman zatajoval pravý stav věci a tvářil se, že ho návrhy Dolské naopak pobuřují.¹¹⁹

K osudnému odhalení došlo „náhodou“ (někteří badatelé se naopak přiklánějí k názoru, že Mazepa použil Orlyka jako „lakmusový papírek“, aby si ověřil nálady mezi staršinou)¹²⁰ 16. září 1707, kdy Orlyk otevřel dopis od kněžny v Dolské a našel v něm lísteček psaný rukou Leszczyńskiego. Mazepa prý odůvodnil fakt, že hovory se Stanislavem skrýval, slovy: „*ačkoli jsi jistě člověk moudrý a nepodezřívavý, jsi ještě mladý a v podobných záležitostech nemáš dostatečné zkušenosti. [...] Obával jsem se, aby ses neprořekl, a sám sebe i mě tím nazahubil.*“ a sliboval, že zachová věrnost carovi, dokud nebude Ukrajině hrozit zkáza.¹²¹ Orlyk byl nucen přísahat na kříž, že si tajemství nechá pro sebe, a svou přísahu skutečně dodržel až do přeběhnutí do švédského tábora: „*Kvůli tomu [tajemství] jsem byl vždycky sužován vnitřní bází, strachem a smutkem a při pohledu na svou ženu a děti jsem každodenně hořce vzdychal...*“¹²² Jeho obavy narostly po udání Iskry a Kočubeje, které ostatně velmi znejistilo samotného Mazepu a pravděpodobně přispělo k jeho urychlenému přesunu do tábora Karla XII. na podzim 1709.

To, že o tajných hovorech s Poláky a Švédy nepodal zprávu carovi Orlyk vysvětloval tím, že byl Mazepovi zavázán přísahou, oproti tomu carovi jako cizinec nikdy nepřísahal: „*jelikož jsem přišel na Ukrajinu z ciziny, ani poddanství, ani věrnost jsem carskému veličenstvu nikdy nepřísahal*“.¹²³ Svou roli sehrál i tlak Mazepy, kterému byl zavázán vším a který ho odrazil od udání. Navíc jeho osud jako potenciálního donašeče se zdál být bezútešný, Orlyk jmenovitě

¹¹⁸ Tamtéž, s. 13-15.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 15-17.

¹²⁰ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 8.

¹²¹ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 26.

¹²² Tamtéž, s. 32.

¹²³ Tamtéž, s. 34.

zmiňuje, že se obával „*velkoruského krutého a celkově neobvyklého práva, totiž „donosčiku pervyj knut“*“.¹²⁴

Orlyk také poskytuje zajímavé svědectví o náladách, jež panovaly mezi staršinou. Její část byla podle něj výrazně protirusky orientovaná, a i v době, kdy Mazepa tajil své záměry, jasně vystupovala za opuštění ruské patronace. Po relaci o velkoruské zvůli na stavbě pečerského opevnění údajně plukovník Pryluckyj pronesl často citovanou větu:

*„jako se vždycky modlíme za duši Chmelnyckého a ctíme jeho jméno, že osvobodil Ukrajinu od polského jha, tak naopak budeme my i naše děti po všechna pokolení tvoji duši a kosti proklínat, jestli nás za svého hetmanství po smrti zanecháš v takové nevoli.“*¹²⁵

Nanejvýš zajímavá je zmínka datovaná do roku 1707 po zveřejnění carského ukazu o reorganizaci kozáků: „*[plukovníci] velmi reptali a často se scházeli u generálního obozného Lomykovského, a téměř denně u plukovníka Myrhorodského, diskutovali o možnostech své obrany a četli Hadáčské úmluvy...*“¹²⁶ Zmínka naznačuje, nakolik si elita hetmanátu cenila svých „práv a svobod“, a že se cítila být oprávněná vystoupit ze svazku s ruským carstvím, pokud nebudou dodržovány. Tento popis nálad staršiny ostře kontrastuje s oficiální carskou propagandou, která naopak přisuzovala všechnu odpovědnost za „zradu“ prohnané Mazepově povaze a snažila se z událostí vyvinut elitu i obyvatele hetmanátu.¹²⁷

Na podzim 1708 se vojska Karla XII. stočila na Ukrajinu a Mazepa se po zdánlivém váhání a přesvědčování svých plukovníků rozhodl odeslat relaci Karlu XII. s prosbou o protekci a nabídkou vojenské pomoci.¹²⁸ Orlyk popisuje, že Mazepa byl v době po Kočubejově udání¹²⁹ značně paranoidní a když ho car na podzim 1708 pozval do Hluchova, považoval to za léčku. Jeho obavy posílila zpráva Vojnarovského, který údajně v táboře Menšikova zaslechl, jak jistý

¹²⁴ Tamtéž, s. 33. „*Donoščiku pervyj knut“*, doslova „udavači první bič“, odkazuje k ruské právní normě, podle níž byl sám udavač podroben mučení, aby se potvrdila pravdivost sdělovaného udání, přeneseně k společenskému zavržení udavače. (MRAMORNOV, V., 2023, Пара слов о доносителстве. In: zakon.ru. [online]. 20.4.2023 [cit.2023-07-12]. Dostupné z: https://zakon.ru/blog/2023/4/20/para_slov_o_donositelstve)

¹²⁵ Tamtéž, s.20.

¹²⁶ Tamtéž, s. 23.

¹²⁷ MARKER, Gary. Casting Mazepa's Legacy: Pylp Orlyk and Feofan Prokopovich. *The Slavonic and East European Review*. London: the Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies, 2010, 88(1/2) 110-133, s. 117. [cit.2023-06-05]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20780414>

¹²⁸ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022, s. 35-38.

německý důstojník pronesl o Mazepovi: „Bože, slituj se nad těmi lidmi, protože zítra budou v okovech.“¹³⁰ Orlyk dodává, že neručí za pravdivost svědectví, možná Mazepa scénu zinscenoval, aby přiměl své přívržence k rychlému přesunu ke Švédům. Následující den ráno (4. listopadu 1708) se Mazepa a jeho příznivci vydali naproti švédským silám a sám Mazepa složil přísahu na Evangelium. Orlyk stál po jeho boku a nadále plnil roli generálního písaře, zejména se podílel na diplomatické korepondenci se Záporožci, Krymem, Osmanskou říší a Polskem Stanislava Leszczyńského, pomáhal Mazepovi sestavovat manifesty.¹³¹ Po bitvě u Poltav se spolu se svým dobrodincem a uchýlil do Bender.

Mezi historiky se dodnes vedou spory, zda byla hetmanova „zrada“ motivována „vlasteneckým“¹³² cítěním, či spíše touhou zvýšit svou osobní moc a prestiž. Je na místě podotknout, že obě motivace se navzájem nevylučují, jelikož na počátku novověku byl politický boj prakticky vždy spojen s osobními ambicemi, pojmy jako oportunist a kariérista jsou pro barokní dobu anachronické.¹³³ Podle svědectví samotného Orlyka Mazepa vždy zdůrazňoval, že

*„nejednal pro svůj soukromý prospěch, pro rozmnožení svého vlivu a bohatství, ani pro jiné neřesti, ale pro vás všechny, pro všeobecné blaho mé matky, mé ubohé vlasti Ukrajiny, celého Záporožského vojska a maloruského národa a pro rozšíření a povýšení vojenských práv a svobod“.*¹³⁴

Patetický citát, jež vkládá Orlyk Mazepovi do úst, se přitom nevyskytuje pouze v dopise Orlyka, nýbrž i ve svědectvích dalších mazepynců a vystihuje dobové naladění.¹³⁵

Nejucelenější podobu má Mazepova argumentace, údajně podaná po obdržení zpráv o zpusťování Baturynu:

„...chtěl jsem napsat carskému veličenstvu děkovný dopis za protekci a v něm popsát všechny bývalé i současné křivdy, odejmutí práv a svobod,

¹³⁰ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 39.

¹³¹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 13-14.

¹³² Slovo „vlastenecký“ užívám, jelikož se vyskytuje v pracích ukrajinských historiků, ovšem člověk Mazepovy doby patrně vlastenectví vnímal spíše jako oddanost kozáckému stavu a obraně jeho privilegií, viz str. 31.

¹³³ RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015. Dějiny států, s. 136-137.

¹³⁴ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s.26.

¹³⁵ ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 130.

*pustošení a záměrnou záhubu lidu, a nakonec dodat, že jako jsme se svobodně uchýlili pod ruku carského veličenstva pro spojení východní křesťanské víry, tak stejně jako svobodný národ nyní odcházíme [...] a budeme hledat naše úplné osvobození pod protekcí švédského krále.*¹³⁶

Daný citát jasně ukazuje, že Mazepa navazoval na tradici změny aliancí, vzniklé ještě v dobách Bohdana Chmelnyckého, a jeho primárním cílem bylo získat protekci, jež by byla schopná zároveň bránit území hetmansčiny a dodržovat tradiční práva a svobody. Sám Mazepa by se přitom stal suverénnějším vládcem ukrajinského území.

Na tuto interpretaci událostí let 1708–1709 Orlyk nesčetněkrát navazuje v oficiálních dokumentech, dopisech i svém deníku. Právě smluvní podstata vztahu kozáckého státu se svým protektorem a možnost vyvázat se ze smlouvy v případě nedodržení slibů představuje rámec pro vyjednávání s evropskými mocnostmi během celé jeho kariéry.

3.2. Hetman Pylyp Orlyk

3.2.1. Benderské období (1710–1714)

Po katastrofální porážce u Poltavy se Orlyk spolu s Mazepou a švédským králem Karlem XII. přesunul do Bender na území moldavského knížete, vazala tureckého sultána. Zde v noci na 22. července Mazepa umírá. Po jeho smrti vznikl vášnivý spor o dědictví, které zahrnovalo jak osobní vlastnictví hetmana, tak i majetek náležící státní pokladně Vojska Záporožského. Mazepa stanovil dědicem veškerého svého majetku oblíbeného synovce Andrije Vojnarovského, o kterém se předpokládalo, že převezme také hetmanský úřad. Vojnarovskij sice stál o zisk dědictví, ale hetmanskou bulavu odmítl – podle novějších poznatků se nezúčastnil ani voleb v dubnu 1710.¹³⁷ Rozhořela se pře, jelikož staršina a kozáci se snažili o to, aby majetek zesnulého Mazepy byl použit pro blaho Vojska Záporožského.

Nakonec se ukrajinská emigrace obrátila na švédského krále. Ten stanovil speciální komisi (známá jako Benderská komise), která měla rozhodnout o osudu jmění nebožtíka. Výbor se vyslovil pro to, aby majetek připadl Vojnarovskému, který údajně štědře uplatil jeho členy. Orlyk později na události vzpomínal následovně: „*Vojnarovskij měl navzdory zvyklostem*

¹³⁶ Лист Пилипа Орлика Стефану Яворському. In: ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 39.

¹³⁷ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 16.

v rukou veškeré veřejné zdroje díky náklonosti a pomoci svých přátel, které podplatil. Mlčel jsem, ačkoli celá moje nátura vojáka byla proti tomu mlčení.“¹³⁸

Budoucí hetman se tak dostal do nezáviděníhodného postavení, kdy měl financovat projekt obnovy ukrajinského státu na obou březích z vlastních kapes. Nejžhavějším kandidátem po odmítnutí úřadu Vojnarovským byl generální písař a Mazepův dlouholetý přítel Pylyp Orlyk. Toho podpořil také švédský král, mimo jiné finanční půjčkou, a především slibem, že bude i nadále vystupovat jako protektor Ukrajiny a nesloží zbraně, dokud nebude osvobozena z moskevského útlaku. Sám Orlyk později vzpomínal, že se stal hetmanem proti své vůli a první roky v úřadu byly spojené s materiálními a duševními útrapami pro něj a jeho rodinu.¹³⁹ 5. dubna 1710, více než půl roku po Mazepově smrti, se uskutečnily řádné volby hetmana, v nichž jako kandidáti vystupovali generální písař Pylyp Orlyk a prylucký plukovník Dmytro Horlenko, skončily vítězstvím Orlyka. Karel XII. dodržel své slovo a předal Orlykovi asekurační diplom, v němž potvrdil své závazky (*Diploma assecuratorium pro Duce et Exercitu Zaporoviensi*).¹⁴⁰

3.2.1a Ústava

Při příležitosti zvolení Pylypa Orlyka hetmanem Záporožského vojska vznikl dokument, který je právem považován za klíčový projev ukrajinského právního a politického myšlení období hetmanátu: *Pakty a ústavy práv a svobod Záporožského vojska* (lat. *Pacta et Constitutiones Legum Libertatumque Exercitus Zaporoviensis*), někdy přezdívaný Ústava Pylypa Orlyka, Benderská ústava, Kozácká ústava nebo Ukrajinská ústava roku 1710. Hlavním autorem *Paktů* byl dle svých slov sám Pylyp Orlyk, právě on vytvořil finální redakci dokumentu, na formulaci jeho dílčích částí se dále podíleli Andrij Vojnarovskij, Konstjantyn Hordijenko, Dmytro Horlenko, Ivan Lomykovskij, Fedir Myrovyč, Ivan Maksymovyč a další.¹⁴¹

Důvodem pro sepsání *Paktů* byla potřeba vymezit právní vztahy mezi nově zvoleným hetmanem a staršinou a rovněž stanovit, v jakém poměru k Záporožskému vojsku se nachází Záporožská Sič. *Pakty* výrazně omezují pravomoci hetmana a navazují na snahy staršiny zajistit si větší podíl na vládě v hetmanátu, patrné po celou druhou polovinu 17. století. T. Tairova-

¹³⁸ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 17.

¹³⁹ Лист Пилипа Орлика Стефанові Яворському 1/12 липня 1721 року. Транслітерація і переклад з латини Костянтина Суторіуса. In: ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022., s. 52.

¹⁴⁰ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 17-18.

¹⁴¹ КРЕСІН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001, s. 206.

Jakovleva poznamenává, že dokument je prodechnut populismem a v mnohém kopíruje nařízení vnucená v předešlém období carskými vojvody, jež měla za cíl oslabit hetmanskou moc (často s vedlejšími účinkem omezení samotné autonomie).¹⁴² Roku 1710 byl hetmanský úřad oslaben bezútešnou finanční situací a pro úspěšné dokončení mazepynské mise bylo klíčové, aby všechny exilové síly „táhly za jeden provaz“, byť za cenu ústupků ze strany hetmana. O. Kresin se domnívá, že bezprostředním impulsem pro sepsání *Paktů* byl spor o dědictví Ivana Mazepy. Rozhodnutí Benderské komise přiřknout majetek Vojnarovskému demonstrovalo významný rozdíl v právních zvyklostech západní Evropy a Ukrajiny. Pro Karla XII. bylo samozřejmé, že soukromý dědic Mazepy zdědí vládu i státní pokladnu. Naopak staršina se ve svém výkladu mohla opřít pouze ústně předávané zvyklosti. Potřeba vymezení konkrétního obsahu těchto zvyklostí otevřela značně širší okruh politických a právních otázek, mezi nimiž přední místo zaujímal problematika zdrojů, usouvztažení vládních institucí hetmanátu a rovněž statutu Záporožské Siče.¹⁴³

Pakty a ústavy někdy bývají s přílišným entuziasmem hodnoceny jako „první ukrajinská ústava“ na základě moderního výkladu formule „pacta et constitutiones“.¹⁴⁴ Ačkoli dokument nesporně svědčil o zralosti ukrajinského politického myšlení, musí být vnímán v kontextu podobných dohod a smluv uzavíraných mezi panovníkem a stavy v prostorách střední a východní Evropy. Slovo „constitutio“, jež se objevuje v názvu latinské verze *Paktů* označuje v obecné rovině *rozhodnutí, nařízení, zákon*. V Rzeczpospolitě se jako „konstituce“ označovala nařízení nejvyššího zákonodárského orgánu – sejmu.¹⁴⁵

Někteří historici (O. Pricak, V. Kononeko) zdůrazňují, že zásadní inspirací pro tvůrce Benderské ústavy byla polská tradice „pacta conventa“.¹⁴⁶¹⁴⁷ Lze hovořit také o nezpochybnitelných vlivech evropského politického myšlení raného novověku, především

¹⁴² ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА, Татьяна. Гетманы Украины: Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Центрполиграф, 2011, s. 291.

¹⁴³ КРЕСИН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001, s. 201.

¹⁴⁴ ЯКОВЕНКО, Наталя. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006, s. 420.

¹⁴⁵ ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008, s. 19.

¹⁴⁶ *V Rzeczpospolitě v době interregna (1573-1574) vznikla politická tradice, jež se udržela až do konce 18. století. Každý nově zvolený monarcha měl stvrzovat Henrykovy artikuly a vytvářet vlastní dohody – pacta conventa – se šlechtou, v nichž poslední hájila své zájmy.* (Kononeko, s. 300)

¹⁴⁷ PRITSAK, Omeljan. The First Constitution of Ukraine (5 April 1710). *Harvard Ukrainian Studies, Cultures and Nations of Central and Eastern Europe*. [online]. 1998, vol. 22, p. 471-496. [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41036753>

реформаčním učením o právu vzepřít se tyranovi, vycházejícím z koncepce přírodního práva, a smluvním původu státu.¹⁴⁸

Ovšem bezprostředním zdrojovým materiálem *Paktů* se staly úmluvy uzavírané vladaři hetmanátu se zahraničními protektory od dob Bohdana Chmelnyckého, z nichž dvě (Zborovská dohoda, Perejslavská dohoda) jsou přímo zmiňovány v textu Orlykovy ústavy. V. Kononeko konkrétně dokládá, že všech 16 článků ústavy má svůj předobraz v dřívějších úmluvách mezi kozáky a zahraničními suverény, popř. hetmany a atamany Záporožské Siče.¹⁴⁹

Ale na rozdíl od předchozích dohod, které byly uzavírány mezi monarchou a vládnoucím stavem (stavy), regulují *Pakty* rozdělení pravomocí uvnitř vládnoucí vrstvy samotné. V tomto ohledu se jedná a novátorský, unikátní jev v dějinách ukrajinského právního myšlení.¹⁵⁰

Pakty obsahují preambuli, 16 článků, Orlykovu přísahu a integrální součástí je také potvrzení švédského krále o převzetí patronátu nad hetmanátem. Důležitou funkcí ústavy bylo oficiálně zakotvit opuštění moskevské patronace a patřičně ho legitimizovat. Základem argumentace se stalo vymezení *smluvního* charakteru vazalského vztahu:

„Bohdan Chmelnyckyj dobrovolně podvolil sebe i celý kozácký národ samodržavné ruce Moskevského císařství. Měl totiž naději, že ono, které je s námi jedné víry, bude neoblomně dodržovat všechny své povinnosti, které jsou vyloženy v úmluvách a člancích, stvrzených přísahou, a navěky bude chránit svou záštitou Vojsko Záporožské a svobodný rus'ký národ, a přitom si bude vážit jeho práv a svobod...“¹⁵¹

Pokud ale stanovené podmínky nebyly dodrženy, že možné smlouvu zneplatnit:

Ovšem po smrti blažené paměti Bohdana Chmelnyckého se to Moskevské císařství všemi možnými způsoby a prostředky snažilo omezit práva a volnosti Vojska Záporožského, které samo potvrdilo, úplně je vymýtit, svobodný kozácký národ, který nedokázalo pokořit zbraněmi, lstí uvrhnout pod nevolnické jho.¹⁵²

¹⁴⁸ КОНОНЕКО, Василь. Політико-правові витоки «Договорів та постанов» 1710 р. In: *Україна в Центральньо-Східній Європі* [online]. Інститут історії України НАН України, 2006, 94(477), s. 297-322 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/78680>, s. 303.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 303.

¹⁵⁰ КРЕСІН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001, s. 210.

¹⁵¹ Правовий уклад та конституції. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 46-47.

¹⁵² Tamtéž, s. 47.

S obdobnou argumentací se setkáváme ve „válce manifestů“ Ivana Mazepy, Petra I. a Ivana Samojlovyče v letech 1708-1709.¹⁵³ Vymezením vůči Moskvě je typická i ideologie chazarismu, zmiňovaná v preambuli, kde se hovoří o „*bojovném pradávnmém národě kozáckém, dříve zvaném chazarským*“.¹⁵⁴ Mýtus o tom, že jsou kozáci potomky chazarů¹⁵⁵ vycházel ze sarmatské ideologie, rozšířená v té době mezi polskou šlechtou. Podobně jako tato ideologie identifikoval chazarismus vládnoucí elitu – politický národ s určitou etnickou skupinou.¹⁵⁶ Chazarismum byl účinným nástrojem vzdoru proti dobovým moskevským letopisům, které podporovaly nárok ruské dynastie na celé dědictví Kyjevské Rusi.¹⁵⁷ Konečný rozchod s Moskvou se měl uskutečnit také na poli církevním, jelikož první článek ústavy vymáhal, aby bylo ukrajinské pravoslaví vyňato z moci Moskevského patriarchátu a znovu podřízeno Konstantinopoli. Východní křesťanská víra měla být jediným vyznáním bez možnosti náboženské tolerance.¹⁵⁸

Ačkoli projekt předpokládal existenci Vojska Záporožského jako státu pod patronací Karla XII., role monarchy byla oproti dřívějším dohodám výrazně omezená. Král garantuje celistvost Záporožského vojska a jeho hranice, ovšem nemá právo zasahovat do vnitřní správy útvaru.¹⁵⁹ Krokem, který výrazně přispěl k zvýšení suverenity hetmanátu, bylo uzákonění „věčného míru“ a spojenectví s Krymským chanátem v článku III¹⁶⁰, opět zdůvodněné etnickou spřízněností.

¹⁵³ КОНОНЕКО, Василь. Політико-правові витоки «Договорів та постанов» 1710 р. In: *Україна в Центральньо-Східній Європі*. [online]. Інститут історії України НАН України, 2006, 94(477), s. 297-322 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/78680>, s. 314-315.

¹⁵⁴ Правовий уклад та конституції. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 46.

¹⁵⁵ *Chazaři (jméno vzniklo patrně z tureckého slovesa putovat) byli kočovný turkotatarský kmen, jenž přišel do stepní oblasti u Kaspického moře přibližně v 6. století. Tam se postupně usadili a založili říši, již začali záhy rozšiřovat. V 7. století sahala vláda Chazarů od Kavkazu na jihu až po Volhu na východě a Don na západě.* (ŽONCA, M. Ztracený národ chazarů. In: plus.rozhlas.cz. [online] 24.10.2010. [cit. 2023-07-17]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/ztraceny-narod-chazaru-6647973>

¹⁵⁶ КРЕСІН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001, s. 224-226.

¹⁵⁷ Тамtéž, s. 228. *V pozdějších dokumentech Orlykové odvozují původ Moskovitů od Kalmyků (sic!) a Tatařů, a právě etnickým původem vysvětlují divokost, hrubost a krutost Velkorusů.*

¹⁵⁸ Правовий уклад та конституції, In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 49-50.

¹⁵⁹ КРЕСІН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001, s. 240.

¹⁶⁰ Правовий уклад та конституції, In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 51-53.

Zvláštní pozornost je věnována postavení Záporoží (články IV a IV), kterému byl potvrzen jeho autonomní status s výsadními právy a nárok na navrácení pevností a území ztracených během války s Moskvou.¹⁶¹

Pro vývoj ukrajinského politického myšlení však má bezesporu největší váhu článek VI, který stanovuje základy zastupitelské vlády a parlamentarismu.¹⁶² Hetmanská moc má být omezena Generální radou, která odpovídá staršinské radě rozšířené o plukovníky, vážené zástupce pluků („generální poradce“) a představitele Záporoží. Tento kontrolní orgán se má scházet třikrát do roka a schvalovat všechna důležitá rozhodnutí hetmana, vnášet podněty, a dokonce upozornit držitele bulavy na jeho chybné kroky. Hetmanská vláda je tak de facto nahrazena staršinskou.¹⁶³ Článek VII pak odebrává hetmanovi veškerou pravomoc soudní, jež nově náleží Generálnímu soudu, podle článku IX hetman nemůže využívat státní pokladnu pro osobní účely a v XV je zpochybněna další existence žoldněrských jízdních a pěších pluků, sloužících osobně hetmanovi.¹⁶⁴

Pakty dále potvrzují magdeburské právo měst (článek XIII) a upravují fiskální politiku s ohledem na zájmy „pospolitého“ obyvatelstva, tzv. běžných rolníků. Výslovně je zakázána nucená práce na panské půdě a násilné chování vůči příslušníkům nižších stavů.¹⁶⁵ I. Koljada ve své monografii *Pylyp Orlyk* poznamenává, že takové zohlednění zájmů nižších vrstev bylo významným krokem vpřed oproti předchozím stanovám.¹⁶⁶

Benderská ústava oficiálně platila na Pravobřežní Ukrajině do roku 1714, v době její platnosti ovšem dané území nikdy nebylo pod plnou kontrolou Orlyka. Nehledě na to byly *Pakty* uzavřeny s poměrnou jistotou, že se vyhnančům brzy podaří navrátit do vlasti, kde bude dokument uveden do praxe pro celé území Ukrajiny. Proto v době svého vzniku zdaleka nebyla teoretickým projektem, nýbrž je třeba ji vnímat jako praktický odraz politicko-právního myšlení ukrajinských elit počátku 18. století.¹⁶⁷

¹⁶¹ Правовий уклад та конституції, In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 53-54.

¹⁶² КРЕСІН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001, s. 219.

¹⁶³ Правовий уклад та конституції, In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 53-56.

¹⁶⁴ Тамtéž, s. 58-62.

¹⁶⁵ Тамtéž, s. 60-61.

¹⁶⁶ КОЛЯДА, Ігор а Ольга КИРІСНКО. Пилип Орлик. Харків: Фоліо, 2008, s. 21.

¹⁶⁷ ЧУХЛІБ, Тарас. Ідеальна держава в Україні?: Козацький проект 1710 року. Київ: Видавничий дім "Києво-могилянська академія", 2011, s. 23.

3.2.1 b Orlykova diplomacie v benderském období

Karel XII. a Orlyk se rozhodli využít nuceného pobytu v Moldávii k získání nových spojenců pro boj s Moskvou. Cílem diplomatických snah bylo sklonit sultána k válce s Ruskem, jehož nebyvalý vzestup představoval ohrožení i pro Portu. Nová protiruská koalice měla spojit Švédsko, polské síly opozičního krále Leszczyńského, Osmanskou říši s jejími vazaly a ukrajinskou emigraci. Vstup Osmanů do války s carem podporovala i Francie z obavy ze spojení Petra I. s císařem Svaté říše římské. I. Borščak uvádí, že roku 1710 se Francouzům podařilo zadržet dopis Josefa I. ruskému carovi, ve kterém navrhoval zničit kozáky nebo je poslat do vyhnanství a Ukrajinu osídlit Němci. Orlyk a jeho spolupracovníci se snažili v očích velvyslance Des Alleurse vykreslit Ukrajinu jako užitečný „narázník“, zamezující spojení dvou mocností, které by v případě, že se Ukrajina promění na pouhou provincii, mohly ohrozit francouzské černomořské zájmy.¹⁶⁸

Diplomatická jednání spojenců byla vedena ve třech základních směrech – Cařihrad, Krym a proticarské síly v pohraničním území Ruska. V Cařihradu se angažovali především polští opoziční vyslanci v čele se Stanislavem Poniatowským, posílení francouzskými diplomaty; jednání s Krymem obstarával osobně Pylyp Orlyk a jeho nejbližší spolupracovníci. S chánem Devlet-Gerejem se hetman seznámil roku 1710 v Benderách a od podzimu s ním vedl čilou korespondenci. V prosinci bylo do Bachčisaraje vysláno poselstvo složené z generální staršiny, jehož cílem bylo uzavřít vojenské spojenectví s Krymským chanátem.¹⁶⁹ Stalo se tak v lednu 1711, kdy vznikly *Mírové traktáty, uzavřené mezi Krymem a Vojskem záporožským*. Smlouva obsahovala body o vzájemné vojenské pomoci a nesložení zbraní, dokud nebude společný nepřítel, Moskva, zcela poražen. Chán se zavazoval, že si žádným způsobem nebude nárokovat území náležící hetmanátu či Záporožcům a rovněž se vyhne zásahům do vnitřní politiky hetmanštiny. Tataři měli napříště zapovězeno rabovat a jakkoli škodit obyvatelstvu na území ukrajinského státu.¹⁷⁰ Uzavíraje spojenectví s Krymem se Orlyk ze všech sil snažil zachovat švédskou protekci a tím i legální platnost asekurací vydaných v letech 1708 a 1710. Důraz na vícevektorovu politiku je příznačný pro celé benderské období a ačkoli měl teoreticky přispět k suverénnějšímu postavení hetmanátu, působil novému hetmanovi nemalé potíže ve

¹⁶⁸ БОРИЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 81-83.

¹⁶⁹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, с. 23.

¹⁷⁰ Трактати миру, укладені між Кримом і Воjsком Запорозьким. Ін: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, с. 115-117.

chvíli, kdy se octl ve střetu zájmů několika mocností. Při jednáních s chánem bylo ve hře i podřízení donských kozáků moci hetmana, taková vyhlídka však Krym oprávněně děsila, na jeho hranicích by v takovém případě vznikl stát, který by svou silou mohl konkurovat tehdejšímu Ruskému carství. Tento bod tedy nebyl do finální smlouvy zahrnut.¹⁷¹

Posledním těžištěm švédsko-polsko-ukrajinské diplomacie byla jednání s donskými kozáky, Baškiry, kubáňskými a kazaňskými Tatary. Navázat spojení se podařilo především zásluhou Hryhorije Hercyka, který roku 1710 vedl poselstvo k daným národům.¹⁷² Podařilo se mu získat podporu Donců, ale také švédských zajatců a střelců vyhnaných na jih Ruska.¹⁷³

V listopadu 1710 Osmanská říše pod tlakem spojenců skutečně vyhlásila válku Rusku a započaly přípravy na společnou akci proti silám ruského cara. Bylo stanoveno, že ukrajinské, polské a tatarské síly společně vystoupí na Pravobřeží, kde zajistí terén pro následný turecký útok. Pomocné diverzní akce měly být vedeny krymským a kubáňským chánem ve směru Voroněže, kde bylo soustředěno carské loďstvo, respektive pevnosti Azov.¹⁷⁴ V lednu 1711 se spojené vojsko pod vedením Orlyka a Potockého vydalo směrem na pravobřežní Ukrajinu. Orlyk včas zahájil kampaň, jejímž cílem bylo naklonit si místní obyvatelstvo, hetmanské universály byly šířeny za pomoci kobzarů¹⁷⁵, Orlyk rovněž adresoval dopis svému protějšku Skoropadskému a vyzval ho ke spojení:

„Pokud je vám překážkou můj nynější titul, nemějte pochyby, že Vám ho ustoupím jakožto staršímu s nadějí, že mě nechcete zahubit. [...] Nevěřte těm, kteří říkají, že Turecká Porta chce vládnout nad Ukrajinou. Ne. Vysoká Porta, jeho veličenstvo král švédský a chán krymský už mezi sebou uzavřeli takovou dohodu, aby Ukrajina nebyla v ničí vazalské závislosti, ale aby byla navždy samostatným státem.“¹⁷⁶

O tom, že se car obával Orlykova vlivu, svědčí opatření, jež vydal před postupem spojenců z jihu. Manželky levobřežní i pravobřežní staršiny byly po dobu Orlykova tažení

¹⁷¹ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 91-93.

¹⁷² КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 24-25.

¹⁷³ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 91-90.

¹⁷⁴ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 25.

¹⁷⁵ ТАЙРОВА-ЯКОВЛЕВА, Татьяна. Гетманы Украины: Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Центрполиграф, 2011, s. 292. Pozn.: *Kobzaři byli potulní pěvci, často vysloužilí kozáci, kteří se živili zpěvem národních písní a eposů za doprovodu etnických nástrojů – kobzy, bandury či lyry, a těšili se velké autoritě.*

¹⁷⁶ РІЗНИЧЕНКО, Василь. Пилип Орлик (гетьман-емігрант): його життя і діяльність. Київ: Союзу Установ Дрібного Кредиту, 1918, s. 13-14.

drženy v Hluchově jako rukojmí, což mělo garantovat věrnost místních hodnostářů.¹⁷⁷ I přesto se na Orlykovu stranu přidaly téměř všechny pravobřežní pluky, síla jeho vojska vzrostla přibližně o 10 000 mužů. Pro postup směrem k Dněpru bylo nutné dobýt zámek v Bílé Cerekvi, zde ovšem síly Orlyka a Potockého narazily na problém, jelikož nedisponovaly vybavením potřebným k obléhání. Právě v Bílé Cerkvi stihla zatím úspěšné tažení smrtící rána – tatarská vojska svévolně opustila spojence a vrátila se zpátky na Krym, po cestě navzdory dohodě vydrancovala celé Pravobřeží. Zrada spojenců způsobila značný odliv kozáků, kteří místo boje proti Rusku spěchali domů, aby uchránili své rodiny před tatarským řáděním, a také vyvolala vlnu nevole proti novému hetmanovi. V dané situaci bylo vojsko nuceno stáhnout se zpět do Bender. Tažení také odhalilo osobní a názorové rozpory mezi ukrajinským a polským velitelem, zejména v otázce státní příslušnosti Prábobřeží.¹⁷⁸ Historici se shodují, že jaro 1711 bylo vrcholnou etapou Orlykovy vlády, kdy existovala reálná šance na znovudobytí hetmanátu, nebýt zrady ze strany tatarských spojenců. I přesto však tažení přispělo k popularizaci ukrajinské otázky, která pronikla do zorného pole vzdělané evropské veřejnosti.¹⁷⁹

Šance napravit neúspěšnou akci se naskytla v létě 1711, kdy se Petr I. rozhodl uskutečnit výpravu do Moldavska s cílem vytvořit na území podunajských knížectví pravoslavný stát pod ruskou protekcí.¹⁸⁰ U městečka Stanilesti na řece Prut ovšem padl do obklíčení tureckých vojsk, v jejichž řadách působili i Orlykovi kozáci.¹⁸¹ Ani Karel XII., ani sám Orlyk ovšem nebyli přítomni v tureckém táboře, což bývá hodnoceno jako nejfatálnější chyba mladého švédského krále. Petrovi se podařilo uplatit tureckého velitele Baltadží Mehmeda-pašu a vyhnout se tak bezpodmínečné kapitulaci.¹⁸² Car navíc pomocí úplatku dosáhl toho, aby článek příměří, týkající se Ukrajiny, byl formulován nanejvýš dvojznačně:

„Co se týče Polska a s ním sousedících kozáků, Záporožců a těch kozáků, jež uzavřeli spojenectví s nejjasnějším krymským chánem, panem Devlet-Gerejem, tak.... Je /car/ povinen všechna tato území neprodleně opustit.“¹⁸³

Zatímco Orlyk trval na tom, že se Petr nenávratně vzdal celé Ukrajiny, ruský vyslanec Šafirov dokazoval, že se Petr zřekl pouze Pravobřeží, zatímco Levobřeží zůstává pod carskou

¹⁷⁷ ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Татьяна. Гетманы Украины: Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Центрполиграф, 2011, s. 292.

¹⁷⁸ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 28-30.

¹⁷⁹ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 102.

¹⁸⁰ КОЛЯДА, Ігор а Ольга КИРІЄНКО. Пилип Орлик. Харків: Фоліо, 2008, s. 26.

¹⁸¹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 37.

¹⁸² РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 130.

¹⁸³ КОЛЯДА, Ігор а Ольга КИРІЄНКО. Пилип Орлик. Харків: Фоліо, 2008, s. 27.

svrchovaností.¹⁸⁴ Orlyk se za každou snažil dosáhnout toho, aby tato otázka byla vyřešena ve prospěch kozáků před finálním podpisem mírové smlouvy, proto 31. října 1711 vypravil do Istanbulu delegaci složenou z předních osobností emigrace. Sám se jednání nezúčastnil na naléhání švédského krále, který s nelibostí přihlížel k reorientaci Ukrajinců na Portu. Hetman uposlechl pokyny krále, ačkoli je nesl velmi nelibě a v dopisech pozdějšího švédského období svou nepřítomnost na jednáních hodnotil jako fatální:

„A držení [obou břehů Dněpru] by bývalo bylo možné, kdybych se [...] býval nemusel vrátit do města Baba, když už jsem byl na cestě a v tu chvíli jsem obdržel královský příkaz nejet do Konstantinopole. A tento můj odjezd způsobil, že Moskovitům zůstala v držení Ukrajina, co leží po té straně.“¹⁸⁵

V první fázi jednání se Osmané stavěli k požadavkům ukrajinské emigrace příznivě a viděli v obnově hetmanátu možnost vytvořit nárazníkový stát mezi svými državami a rostoucí moskevskou mocí.¹⁸⁶ O. Pricak dokládá, že v prosinci 1711 sultán vydal Ukrajincům diplom, ve kterém garantoval Orlykovi vládu nad oběma břehy Dněpru a faktickou vnitřní nezávislost na Portě.¹⁸⁷ Francouzský vyslanec Des Alleurs ve své relaci hodnotil smlouvu jako bezprecedentní a podmínky dané Ukrajincům, jako „dokonce výhodnější, než mají hospodarové.“¹⁸⁸ Během jara 1712 se však postoj tureckého úřadu změnil.

Souběžně totiž probíhala jednání s moskevskou delegací, která, zděšená úspěchy Ukrajinců, spěšně začala plnit závazky týkající se boření pohraničních pevností a nešetřila zlatem ani dary. Výsledná smlouva z března 1712 tedy byla pro Orlyka a jeho spojence

¹⁸⁴ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 103-104. ¹⁸⁵ Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе в Мальме. Крістіанстад, 13 грудня 1718 р, Невідомі листи Пилипа Орлика з Регіонального державного архіву м. Лунд (Швеція). [cit. 2023-06-10], Dostupné z:

https://chtyvo.org.ua/authors/Orlyk_Pylyp/Nevidomi_lysty_Pylypa_Orlyka_z_rehionalnoho_derzhavnoho_arkhi_vu_m_Lund_Shvetsiia/, s. 50.

¹⁸⁶ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 106-110.

¹⁸⁷ ПРИЦАК, Омелян. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття?. *Український археографічний щорічник*. [online]. s. 307-314. [cit. 2023-07-03]. Dostupné z:

https://shron3.chtyvo.org.ua/Pritsak_Omelian/Odyn_chy_dva_dohovory_Pylypa_Orlyka_z_Turechchynoiu.pdf

Pozn.: Někteří dřívější badatelé identifikovali dokument s privilegiem vydaným v březnu 1712 a výrazné odlišnosti (držení celé Ukrajiny, resp. pouze Pravobřeží) vysvětlovali zkrácením vzniklým během překladu, popř. úmyslnou změnou provedenou později Hryhorijem Orlykem. Pricak dokládá, že se nejen obsahově, nýbrž i formálně jedná o dva různé dokumenty. Změna obsahu byla způsobena proměnou politiky Porty na jaře 1712.

¹⁸⁸ Лист з 11/5 1712. Citováno z: БОРИЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 86-87.

nevýhodná, jelikož dávala hetmanovi právo vládnout pouze na Pravobřeží.¹⁸⁹ Orlyk správně chápal, že pravobřežní Ukrajina je spíše „danajským darem“ – její území bylo značně vylidněné a navíc, pokud nad ní chtěl získat reálnou kontrolu, byl nevyhnutelný vojenský střet s Polskem.¹⁹⁰

Zdrcen neúspěchem se obrací k evropským velmocem ve dvou dokumentech formulovaných roku 1712: *Manifestu k evropským úřadům* a *Vývodu¹⁹¹ práv Ukrajiny* (ten byl připraven ku příležitosti Utrechtského kongresu). Ačkoli výzvy zůstaly bez odezvy, jedná se o důležité památky ukrajinského politického myšlení, které pomyslně otevírají evropskou etapu hetmanových diplomatických snah. V doprovodném listu anglickému králi navíc Orlyk poprvé zmiňuje nutnost obnovy hetmanátu ve jménu *evropské rovnováhy*. Ukrajina měla sehrát roli ochranné bariéry, bránící dvojí východní expanzi (osmanské a ruské), a možného spojence v otázce kontroly středomořských úžin.¹⁹² Orlyk správně pochopil, že Evropa je vyčerpaná vleklou válkou o španělské dědictví a kozácký stát měl být zárukou vytouženého dlouhodobého míru v této části Evropy.¹⁹³

Ve *Vývodu práv* se zračí Orlykova hluboká diplomatická zkušenost: nutnost obnovy Ukrajiny podpírá argumentací z dobového chápání přirozeného práva:

„Naopak – kozáci mají na své straně právo lidské a přirozené, jedním, z jehož hlavních principů je: „Národ má vždy právo protestovat proti útisku a zasadit se o dodržování svých starodávných práv, když se naskytne pro to vhodná doba.“¹⁹⁴

Vzývá k evropskému humanismu, podle nějž by mocnosti měli podpořit slabšího, pokud je utlačován silnější državou¹⁹⁵ a uvádí příklady dalších států, které v nedávné době získaly nezávislost na silnějším státu. Ukrajinský stát dle dobové módy srovnává se Spojenými provinciemi Nizozemí: *„které nikdy předtím tolik nepřispěly k společné věci jako od té doby, co vytvořily velkou republiku.“¹⁹⁶*

¹⁸⁹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 31-33.

¹⁹⁰ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 112.

¹⁹¹ Pozn.: lze přeložit jako *odůvodnění, zdůvodnění*

¹⁹² РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 113.

¹⁹³ БОРЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Лвів, 1924, 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 89.

¹⁹⁴ Вивід прав України. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори. МАУП, 2006, s. 134.*

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 139.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 140.

V letech 1712–1713 se ukrajinská emigrace nacházela v nepříjemném postavení „mezi dvěma mlýnskými kameny,“ z jedné strany tlačena Portou k beznadějnému tažení na Pravobřeží a z druhé strany Švédy k angažmá v Polsku. Orlyk v dopise z roku 1727 uvádí, že Turci se chtěli zmocnit Pravobřeží před příjezdem polského vyslance do Konstantinopolu. Polsko mělo právo si toto území nárokovat na základě Karlovického míru, ovšem pokud by se samotným turecko-ukrajinským silám podařilo dobýt území z rukou Moskovitů, mohl by si na něj činit nárok i sultán jakožto Orlykův protektor. Orlyk se, dle svých slov, k takovému plánu stavěl skepticky, odkládal pochod na pravý břeh a doufal v diplomatickou dohodu s Poláky.¹⁹⁷

V této patové situaci se Orlyk pokusil o 3. orientaci – na oficiální Polsko Augusta II., se kterým vyjednával o autonomním statutu kozáckého státu v rámci Rzeczpospolity po vzoru Had'ačské dohody.¹⁹⁸ V listopadu 1712 vypukla nová rusko-turecká válka a znovu svítila naděje na osvobození hetmanátu, avšak ve stejnou dobu se změnila vnitropolitická situace v Osmanské říši, k moci se dostaly síly, toužící po vypuzení problémového Karla XII. a jeho spojenců ze svého území.¹⁹⁹ Švédský král se ovšem vyhoštění bránil a na jaře 1713 došlo dokonce k ozbrojeným střetům švédských drabantů s janičáry, tzv. kalabalyku. Orlyk se postavil na stranu švédského krále, patrně motivován věností zákonnému protektorovi a zjištěním, že Karel je přece jenom spolehlivějším spojencem než krymský chán a sultán. Karel XII. byl vypovězen z Bender.

Když v dubnu 1714 došlo k uzavření turecko-polské smlouvy, jež garantovala držení Pravobřeží Polsku, vzdal se Orlyk veškerých nadějí, že by Vysoká Porta mohla ještě nějak přispět k obnově kozáckého státu. Nepříznivá politická situace i značné dluhy ho donutily přesunout se se svými nejbližšími spolupracovníky do tábora Karla XII. a spolu s ním odejít do Evropy.²⁰⁰

Benderské období znamenalo vrchol snah o obnovu kozáckého státu a bylo rovněž dobou největší prestiže Pylypa Orlyka. Díky úspěšným diplomatickým snahám z roku 1710 a vytvoření severo-jihní koalice existovala v letech 1711–1713 reálná vyhlídka na osvobození hetmanátu, již ovšem zhatila nespolehlivost tatarských spojenců a rostoucí vliv Ruska. Orlykova politika směřovala k uzavření vojenského spojení, jež by mohlo zajistit obnovu

¹⁹⁷ Лист Пилипа Орлика папі Римському. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 197.

¹⁹⁸ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 35.

¹⁹⁹ РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014, s. 120-21.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 121-122.

nezávislého kozáckého státu po obou březích Dněpru. Orientace na ty či ony síly byla často podmíněna aktuální situací, zároveň trvala snaha zaručit se podporou několika států nezávislé na sobě, což mělo zvýšit suverenitu kozáckého státu. Díky *Manifestu k evropským úřadům a Vývodu prav Ukrajiny* se ukrajinská otázka dostala do zorného pole tehdejších elit, které si začaly uvědomovat její význam jakožto faktoru rovnováhy v regionu i v celé Evropě. V oblasti vnitřních záležitostí hetmanátu byla sepsána velmi liberální *Konstituce*, která představovala první dokument, uzavřený uvnitř elity hetmanátu a normující práva a povinnosti všech stavů.

3.2.2. Orlyk v Evropě (1714–1722)

V letech 1714-18 byla hetmanova diplomatická činnost omezená s ohledem na nepříznivou mezinárodní i osobně finanční situaci. Švédsko bylo výrazně oslabeno, zcela přišlo o své državy na severu SŘŘ, ukrajinská věc byla pro Karla XII. jestli ne navždy, tak minimálně na delší dobu, pohřbená. Na lepší časy Orlykovi začalo svítat po smrti švédského krále (30.11.1718).

Koncem roku se začala formovat koalice mocností ohrožených vzrůstajícím vlivem Ruska, a především jeho angažmá v německých státech. 5. ledna 1719 vznikla vídeňská koalice složená z Jiřího I., kurfiřta hannoverského a od roku 1714 anglického krále, polského krále Augusta II. a rakouského císaře Karla VI. Hlavním cílem spojenců bylo přemoci carova spojence, knížete meklenburského, a zmírnit ruský vliv v Polsku.²⁰¹ Vyčerpané Švédsko se plně opřelo o podporu Anglie a na jaro 1720 byl naplánován společný pozemní i námořní výpad proti carovi, ve který Orlyk vkládal značné naděje. V prosinci 1719 píše Záporožcům, že nová švédská královna Ulrika Eleonora uzavřela separátní mír s Polskem, Anglií a Pruskem, načež zformovala celoevropskou protiruskou koalici s účastí císaře, Holandska a Francie, ke které se možná připojí i Osmané:

„Všichni ti křesťanští monarchové, když viděli, jak se Moskva pyšní množstvím sil, jak se upevnila na moři a na pevnině tak dalekosáhle, že může být pro všechny děsivá a nebezpečná, utvořili velkou koalici na pomoc Švédsku [...] a přejí si o příštím jaře vystoupit proti moskevským silám na moři i na souši.“²⁰²

²⁰¹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 112-113.

²⁰² Лист до кошового Миклашевича та Запорожців. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 147-148.

V této situaci se Orlyk nutně potřeboval dostat do centra dění a navázat přímý kontakt se švédskou diplomacií, s jejíž pomocí se naskýtala možnost získat přízeň, soucit a podporu evropských mocností, které se nepřátelsky stavěly k Rusku, a to nejen pro případ války s carem, ale i s ohledem na mírová jednání, během kterých se mohl vyřešit osud Ukrajiny.²⁰³

Po vleklých jednáních se mu nakonec podařilo od švédského úřadu získat peníze na cestu a rovněž rekomendační dopisy pro mnohé význačné osobnosti. Švédská diplomacie navrhovala osvobození Ukrajiny prostřednictvím unie s Rzeczpospolitou a Orlyk tuto koncepci přijal a jasným vědomím, že bez porozumění se Švédskem a Polskem se mu kýžených cílů podařit nedosáhne.²⁰⁴ Přepokládal, že by mu August II. mohl svěřit vládu nad pravobřežními kozáky a tuto perspektivu prezentoval spojencům na Záporoží:

„šel jsem do Švédska... abych neústupně zůstal po boku jeho milosti a abych snáze mohl, v případě, že bude válka pokračovat, nebo že budou vedena mírová jednání mezi polským královským veličenstvím a jeho carským veličenstvím, vynaložit nesmírnou snahu ku [Vašemu] prospěchu, nejvíce na tomto břehu Ukrajiny, aby tady jeho milost král zřídil pluky-osady a přijal nás pod svou ochranu spolu s jeho švédským veličenstvím...“²⁰⁵

Taková vyhlídka byla lákavá i pro polského krále. V případě úspěšné války s Moskvou by mohl legitimizovat opětovné připojení Levobřeží, Kyjeva a Smolenska právě sjednocením kozáků v jednom státě, navíc by měl k dispozici 100 000 vojáků připravených bez úplaty zasáhnout po jeho boku jak ve vnějších, tak i vnitřních střetech.²⁰⁶ Jednání o kozácké autonomii v rámci polského státu byla vedena již v roce 1714 v Konstantinopoli. V dopisu papežovi (1727) Orlyk udává, že mu král přislíbil vládu nad Pravobřežím „*podle starých obyčejů a práv*“, jakmile bude uzavřen mír mezi Polskem a Švédskem²⁰⁷, koncem téhož desetiletí nadešel pravý čas se na tento slib odvolat. Orlyk tradičně vyprošoval podporu pro svůj plán u nejrůznějších instancí, vedl čistou korespondenci s králem Augustem II., polskými magnáty a senátory.²⁰⁸

²⁰³ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик: (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 115.

²⁰⁴ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик: (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 116.

²⁰⁵ Лист до кошового Миклашевича та Запорожців, In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 147.

²⁰⁶ Тамtéž, s. 118.

²⁰⁷ Лист Пилипа Орлика до Папи Римського. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, str. 199.

²⁰⁸ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 119.

Pokud ovšem chtěl být subjektem, nikoli objektem zahraniční politiky, musel se zaručit podporou vojska, vzdáleného přes celý kontinent.

V říjnu 1720 se mu konečně podařilo opustit Švédsko, ovšem prakticky v téže době se vídeňská koalice začala rozpadat. Náhlý zvrat zapříčinily vnitropolitické změny v Anglii, kde hannoversky orientovaného ministra nahradila anglická klika, která omezila královu možnost vtahovat ostrovní království do záležitostí Hannoveru.²⁰⁹ Ve chvíli, kdy hetman vyjel ze Stockholmu, byl plánovaný útok na Rusko už věcí minulosti a blízcí mu naopak radili, aby se obrátil na anglického krále s žádostí o vyjednání amnestie u carského veličenstva. Stanislav Poniatowski, obeznámený se změnou situace Orlykovi vzkazoval:

„vzkazujeme Orlykovi, ať se stará o sebe, ať nedoufá v pomoc odnikud, Švédové jsou slabí a ve válce s carským veličenstvem si zle vedou. Anglie už brzy Švédy opustí, taková ověřená informace koluje u dvora krále Augusta... [...]. Já, Poniatowski, píšu dobrým přátelům u anglického dvora, aby anglický král Orlykovi pomohl, doufám že král vskutku učiní tuto laskavost cizincům a vynasnaží se zlepšit Orlykův úděl přímluvami u jeho carského veličenstva.“²¹⁰

Orlyk podnikl zoufalý pokus odvést Jiřího I. Od jeho záměrů smířit se s Ruskem a ze Stockholmu se vypravil do Hannoveru, kde doufal, že zastihne anglického krále, ten však knížectví opustil do jeho příjezdu. Po vystoupení Anglie zaznamenala protiruská koalice krach, Francie i Prusko čelily finančním problémům a na střetu s carem neměli zájem, August II. nedokázal pokračování války prosadit v sejmu ani senátu.²¹¹

Ačkoli během svého pobytu v Evropě 1720-22 hetman i nadále seznamoval významné osobnosti s ukrajinskou věcí a bojoval o jejich podporu, bylo čím dál jasnější, že úspěch je v nedohlednu. Orlyk nějakou chvíli pobýval ve Vratislavi na území habsburského císaře, nicméně sblížování Karla VI. s Moskvou a neustálé pronásledování ze strany carských úřadů ho donutilo k přesunu do Krakova a následně k odjezdu na turecké území.²¹²

Je známo, že v průběhu roku 1721 hetman zvažoval přijetí carské amnestie a návrat do vlasti. Zprostředkovatelem v oné záležitosti sloužil jeho dlouholetý přítel a zastánce Karl Friedrich, vévoda holštýnský a nastávající zeť cara. Na jaře 1721 byla Orlykovi prostřednictvím

²⁰⁹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 122.

²¹⁰ Покаянне Герцикове донесення. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022, s. 83.

²¹¹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 124-125.

²¹² Тамtéž, s. 127-134.

Stefana Javorského, který byt v kontaktu s Karlem Friedrichem, nabídnuta personální amestie pod podmínkou, že se vzdá hetmanského titulu za finanční odškodnění, měl pobývat v hetmanátu jako „asistent“ Skoropadského. Hetman se k návrhu postavil značně nedůvěřivě a odmítl jej z jak z finančních důvodů, tak z obav o svou čest a dodržení slibu:

„Co se týče odškodnění, které mi Jeho Imperátorské Veličenstvo nabízí za to, že vzdám hetmanské bulavy ve prospěch nejjasnějšího a nejvyššího hetmana, je mi zatěžko to pochopit, zejména proto, že v Ukrajině nemůžu doufat v žádné odškodnění, které by se vyrovnalo hetmanské bulavě. [...] Vzdát se své cti a slávy, kterou jsem si čestně zasloužil, výměnou za přezíravost, posmívání a nekonečné výčitky ohledně minulosti, to nelze nazvat životem, ale každodenními muky, torturou a umíráním... [...] A dobře vím, jak se tam chovají k hetmanům, kteří se zřekli svých hetmanských povinností.“²¹³

Pobyt v Evropě byl pro hetmana v mnohém traumatickým zážitkem, musel se potýkat s finanční nouzí, pronásledováním carovými špehy a ani mezinárodní situace příliš nepřála ukrajinské věci. Jediným významnějším projektem byla snaha zapojit se do 1. vídeňské koalice a po vítězství spojenců dojednat obnovu kozáckých úřadů na pravobřežní Ukrajině. V letech 1714-22 hetmana opustilo několik předních spolupracovníků (zažádali o carskou milost nebo byli polapeni agenti), ale Orlyk carskou amnestií odmítl, prodchnut hlubokou nedůvěrou k Petru I. a odhodlán i nadále bojovat za obnovu kozáckého státu.

3.2.3. Orlyk v Osmanské říši I (1722–1728)

Orlykův přesun na osmanské území byl do velké míry vynucen okolnostmi – shánka ruských špionů po jeho osobě se stupňovala a Říše ani Polsko mu nemohly garantovat bezpečné přebývání. Být v blízkosti Siče navíc představovalo strategickou výhodu, kdyby přece jen došlo ke konfliktu s účastí Ruska.²¹⁴ Sám hetman se plánoval usadit na Krymu, ovšem turecké úřady se k jeho příjezdu postavily s nevráživostí a vykázaly ho na periferní území, nejprve do makedonského Seresu a později do Soluně, v rámci zachování dobrých vztahů s carem.²¹⁵

²¹³ Лист Пилипа Орлика Стефанові Яворському 1/12 лпня 1721 року. Транслітерація і переклад з латини Костянтина Суторіуса. In: ОРЛИК, Пилип. Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори. МАУП, 2006, s. 55.

²¹⁴ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 135.

²¹⁵ Султанські розпорядження щодо прибуття і розміщення гетьмана Пилипа Орлика, In: *Османсько-українська дипломатія в документах XVII–XVIII ст.*, [online]. Київ-Істанбул, 2018, [cit. 2023-06-14], Dostupné z: https://shron3.chtyvo.org.ua/Sereda_Oleksandr/Osmansko-ukrainska_dyplomatia_v_dokumentakh_XVII-XVIII_st.pdf?, s. 106.

Léta 1722–25 byla pro Orlyka obdobím samoty a zoufalství, jelikož ze vzdálené Soluň neměl mnoho příležitostí ovlivňovat mezinárodní dění. Mezi Ruskem a Tureckem sice panovalo napětí kvůli Petrovu perskému tažení, ale francouzské prostřednictví přispělo k mírovému řešení.²¹⁶

Klíčové změny nastaly až roku 1725. V únoru zemřel car Petr I., hetmanův zarputilý nepřítel. Na podzim se konala svatba mezi Marií Leszczyńskou, dcerou bývalého polského krále a Orlykova spojence, a francouzským králem Ludvíkem XV. Bylo jasné, že po smrti Augusta Francouzi podpoří nároky králova tchána na trůn, a to otvíralo pole působnosti i pro kozáckého hetmana.²¹⁷

2. srpna 1726 se oficiálně zformovala tzv. hannoverská koalice (Anglie, Francie, Holandsko, Dánsko), která měla vyvážit znepokojivé spojenectví rakousko-španělsko-ruské, známé jako 2. vídeňská koalice.²¹⁸

Pylyp Orlyk navázal vztah s oběma uskupeními, počítal jak s válkou, tak i urovnáním na dalším mírovém kongresu. Hannoverská koalice se o něj mohla opřít v případě ozbrojeného konfliktu, kdy by mocí své autority mohl vyvolat povstání na Ukrajině a způsobit tak vnitřní problémy Rusku.²¹⁹ V dopisu Lezczyńskému hetman žádá „*protekcii pro ukrajinský národ a Záporožské vojsko od hannoverské koalice, která má tak šlechetné poslání, jako je zachování míru v Evropě, a bez klidu na Ukrajině žádný mír nebude*“. Francouzský velvyslanec navázal s Orlykem kontakt a pokoušel se zařídit jeho přesun do blízkosti Siče. Po stanovení kongresu v Soissons na rok 1728 Orlyk apeloval na kardinála de Fleury, že „*pokud se na konferenci nevyřeší ukrajinská otázka, nebude v Evropě mír*“²²⁰, opět tedy zdůrazňuje roli Ukrajiny jakožto faktoru evropské rovnováhy. Pro I. Borščaka je Orlykova aktivita v období Soissonského kongresu výraznou snahou získat pro Ukrajinu mezinárodní garance v rámci celoevropského uspořádání, což je kvintesencí hetmanova celoživotního díla.²²¹ Ukrajinské zájmy měly na kongresu hájit i švédští představitelé, těm Orlyk předkládal dvě alternativy: obnovu kozáckého

²¹⁶ Лист Пилипа Орлика до Папи Римського, Іп: ОРЛИК, Пилип. Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори. МАУП, 2006, s. 201.

²¹⁷ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик : (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 139-140.

²¹⁸ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956, s. 55.

²¹⁹ БОРЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу. Т. 134-135, [online]. Львів, 1924, 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 92-93.

²²⁰ Тамтєж, 93.

²²¹ Тамтєж, 95.

státu na Pravobřeží v rámci Rzeczpospolity, tedy návrat k projektu z roku 1714/19, nebo finanční odškodnění z rukou cara a spolupráci s hetmanem Apostolem na partnerském základě a s podmínkou, že po jeho smrti bude Orlyk opět uznán za jediného právoplatného hetmana Ukrajiny.²²²

Kontakt s vídeňskou koalicí zprostředkovával jednak již zmiňovaný holštýnský vévoda Karl Friedrich, jednak rakouský velvyslanec v Turecku Dirling, který se rovněž zasazoval o „vysvobození“ Orlyka ze Soluně. V létě 1727 Orlyk zcela reálně doufal v obnovu hetmanátu v rámci Ruského impéria.²²³ Za zmíněné řešení v Petrohradě horoval holštýnský vévoda. Ten měl nemalý vliv na svou tchýni, carevnu Kateřinu I., tudíž nelze vyloučit, že obnova hetmanátu v čele s Orlykem byla skutečně plánována, ovšem smrt carevny 17. 5. 1727 vyhlídku nenávratně zhatila.

Asi nejfantastičtější Orlykovou iniciativou vůbec byla snaha o získání podpory papežského stolce. Na papeže Klimenta XI. se Orlyk osobně obrátil v dopise z 5. 8. 1727 a žádal ho, aby využil svůj vliv na rakouském a polském dvoře ve věci vytvoření autonomního kozáckého státu na Pravobřeží. Výměnou za přímluvy Orlyk nabízel přivést polskou část Ukrajiny, *“která je nyní v rukách schismatu”*, ke katolictví, ovšem *„ne násilím, pronásledováním a svévolí, jak to dělají Poláci při svém bezohledném zápalu, ale poukázáním na chyby a hereze současné řecké církve“*²²⁴. V dopisu páteru Cachodovi dokonce sliboval, že k Římu přivede celou Ruskou říši, konkrétně rukou mladého cara Petra II., jehož vychovatelem by se měl stát.²²⁵ Krupnyckyj ve statí věnované Orlykovi a katolické církvi dokládá, že hetman byl do konce života velmi pobožným pravoslavným (i přes tvrzení, že konvertoval ke katolicismu), ovšem nebyla mu vzdálená myšlenka unie mezi řeckou a římskou církví, ke které se stavěl přátelsky a tolerantně.²²⁶

Na oficiálních jednáních v Soissons nebyla ukrajinská otázka dle dostupných zdrojů projednávána, ovšem několik účastníků (mezi nimi kardinál Fleury, Leszczyński a Karl

²²² КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик : (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 143-44.

²²³ Лист Пилипа Орлика до Папи Римського. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфесту та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 201.

²²⁴ Tamtéž, s. 203.

²²⁵ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик : (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 148-149.

²²⁶ KRUPNYCKYJ, Borys. Philipp Orlik und die katholische Kirche. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 5(3/4), [online] 1940, [cit.2023-06-23] Dostupné z: https://chtyvo.org.ua/authors/Krupnytskyi_Borys/Philipp_Orlik_und_die_katholische_Kirche_nim/, s. 427-439.

Friedrich) vznesly požadavky Orlyka v kuloárech. Ruský velvyslanec Golovkin se k celé věci postavil odmítavě a spojenci Orlykovi doporučili zažádat o carskou amnestii.²²⁷

I přesto nelze podceňovat význam Orlykovy práce v daném období. Bylo to poprvé (a naposled), kdy měla evropská veřejnost příležitost seznámit se s právním charakterem ukrajinsko-moskevských vztahů, ruským počínáním na Ukrajině a ukrajinskými požadavky. I. Borščak poznamenává, že zájem Evropy o ukrajinskou otázku mohl mít vliv na zmírnění carského režimu na Ukrajině a povolení zvolit nového hetmana (od r. 1727 Danylo Apostol).²²⁸

V období 1722–28 Orlyk jako nikdy vyvíjel iniciativu v několika směrech, přičemž obratně využíval rivalitu mezi aliancemi. Avšak jeho akce byla založená na příliš vratkých evropských okolnostech, a proto odsouzena k neúspěchu. Orientace Orlyka na hannoverskou koalici měla smysl pouze v případě ozbrojeného konfliktu mezi Ruskem (a Rakouskem) a nepřátelskými státy, který mohl přivést k osvobození pravobřežní nebo levobřežní Ukrajiny. Stanislav Leszczyński měl pravdu, když poukazoval hetmanovi na vojenskou cestu jako jedinou možnou pro dosažení jeho cílů.²²⁹ Projekty spojené s vídeňskou koalicí velmi závisely na osobních kontaktech různých aktérů (přátelství Karla Friedricha a Orlyka, jeho vztah k carevně). Prosbu o papežskou podporu je bezesporu velmi kuriózní kapitolou hetmanovy práce, ale můžeme ji rovněž považovat za vrcholný projev naivního maximalismu Orlykovy diplomacie.

3.2.4. Orlyk v Osmanské říši I (1729–42) – spolupráce se synem

Poslední období Orlykovy práce je charakteristické netypickou konstantní orientací hetmana na jednoho hráče, totiž Francii Ludvíka XV, a využíváním vlivu Francie v Turecku. Druhou zásadní změnou je počátek spolupráce s nejstarším synem Hryhorijem, který se na rozdíl od izolovaného hetmana nacházel v bezprostředním víru událostí a vytrvale zprostředkovával komunikaci mezi svým otcem a jeho spojenci: krymským chánem, polskými šlechtici a Versailles. V případě dokumentů datovaných 30. léty není vždy možné určit, zda

²²⁷БОРИЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Затиски товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 95-96.

²²⁸ Tamtéž, s. 97-98.

²²⁹ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 150.

autorství té či oné myšlenky náleží Orlyku otci, nebo synovi, oba činitelé se povětšinou názorově shodovali.²³⁰

3.2.4.a Otázka polského nástupnictví

Ve 30. letech došlo k aktualizaci „kozácké otázky“ v souvislosti s problémem polského nástupnictví. Pokročilý věk saského krále Augusta II. přiměl mocnosti již koncem 20. let k rozvahám o novém kandidátovi na polský trůn. Francie byla odhodlána podpořit nároky Stanislava Leszczyňského, jehož dcera Marie se roku 1725 provdala za Ludvíka XV. Královský tchán byl rovněž jednoznačně nejoblíbenější mezi samotnými Poláky, mj. měl podporu významných rodů Potockých a Czartoryských.²³¹ Oproti tomu Rusko a Rakousko, hájící zájmy Friedricha Augusta, potomka Augusta II., měly nespornou strategickou výhodu, jelikož sdílely s Rzeczospolitou hranice.²³²

Právě v této souvislosti představil mladý Hryhorij Orlyk na radě spojenců, která se odehrála na francouzském velvyslanectví v říjnu 1729, plán spojení Francie s ukrajinskými kozáky, kteří měli v případě ozbrojeného konfliktu vyvolat povstání na Ukrajině:

„...ačkoli 18 000 dragounů drží Ukrajinu v silném útlaku a porobě, [kozáci] čekají jen na příležitost, aby povstali proti svým trýznitelům a získali zpět starou svobodu. Toto přání a nálada je na Ukrajině tak silná, že kdyby nastaly příznivé podmínky, kozáci si zvolí hetmana Orlyka za svého velitele, zvláště pokud ho podpoří hannoverští spojenci a uzná osmanská Porta.“²³³

Francouzský velvyslanec v Konstantinopolu (a budoucí věrný přítel Orlyků) Villeneuve skutečně navázal kontakt s hetmanem, který stále pobýval v Soluni, a slíbil udělat vše pro to, aby sultán povolil jeho přesun blíže k Záporoží, kde by se v případě nutnosti mohl postavit do čela kozáckého vojska.²³⁴ Při jednáních mu byl nápomocen i Hryhorij Orlyk, který v letech 1730–31 pobýval v Konstantinopolu, shledal se s otcem a účastnil se jednání s krymským

²³⁰ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 150-51.

²³¹ MACUK, Andrej. Polityka rosyjska w Rzeczypospolitej w 1733 roku a kandydatura „Piasta”. *Klio - Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnymu* [online]. 25.9.2014, T. 29, č. 2, s. 41–110. [cit.2023-07-04]. Dostupné z: <https://apcz.umk.pl/KLIO/article/view/KLIO.2014.021>

²³² КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 152.

²³³ БОРЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Затиски товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135ю [online]. Львів, 1924, 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 103-104.

²³⁴ Tamtéž, s. 99-100.

chánem, který slíbil, že v případě útoku Moskvy na Polsko bezpodmínečně vojensky podpoří Stanislava Leszczyńskiego.²³⁵

Naopak Porta se k francouzské žádosti postavila chladně, velký vezír se podle Villeneuva obával, aby Orlyk nevyužil svého přiblížení k Záporoží buďto k vyprovokování války s Ruskem, nebo k přeběhnutí na jeho stranu. Porta si za žádnou cenu nepřála vyprovokovat carevnu k útoku, jelikož se nacházela ve válečném stavu s Persií a odmítala boj na dvou frontách.²³⁶ Celý proces se zpomalil vlivem revoluce v Istanbulu na podzim 1730 a „vysvobodit“ Orlyka ze Soluně se povedlo až na jaře 1734.²³⁷

Hryhorij opustil Konstantinopol v listopadu 1731, plodem spolupráce otce a syna je důležité memorandum věnované ukrajinské otázce a adresované francouzskému králi, v němž Orlykové argumentují ve prospěch francouzsko-ukrajinského spojení. Pylyp Orlyk je srovnáván s Františkem Rakoczym, nepřitelem císaře, jehož Francie v minulosti podpořila; legální základ boje je vymezen dohodami s Turky z let 1711–12 a článkem pruské dohody týkající se Ukrajiny, který je přirozeně interpretován v nejširším smyslu, tedy ve smyslu vyklizení celé Ukrajiny Ruskem. Orlykové zároveň pragmaticky poukazují, že Rusko přímo ohrožuje zájmy Polska a Švédska, dlouhodobých spojenců Francie.²³⁸ Hetman a jeho syn si byli vědomi, že ukrajinská otázka je pro Francii zajímavá pouze ve vztahu k polským záležitostem, proto navrhovali obnovení kozácké autonomie v rámci polského státu v duchu Had'ačské dohody.²³⁹ V memorandu rovněž zaznívá varování před ruskou hrozbou: oproti kozákům, potomkům Skythů, Orlykové líčí Moskovity jako potomky Kalmyků (sic!) a Tatarů, které skythská civilizace vytlačila na sever, a jež sdílí s Tatary divokost, hrubost a krutost. Ukrajina se má napříště stát „*silnou bariérou mezi Moskovíí, državami sultána a Polskem*“.²⁴⁰

²³⁵ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 135.

²³⁶ Tamtéž, s. 113-114.

²³⁷ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 153-155.

²³⁸ БОРЩАК, Илько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 109-110.

²³⁹ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 125-126.

²⁴⁰ БОРЩАК, Илько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 111.

Na jaře 1732 francouzský král plně podpořil Orlyky a velvyslanec Villeneuve dostal pokyn za každou cenu usilovat o přesun Orlyka staršího k jeho vojskům. Avšak jeho snažení, jak bylo již zmíněno, zůstalo delší dobu bez úspěchů.²⁴¹

Dne 1. února 1733 umírá August II. Ačkoli jeho skon nebyl překvapivý, oba tábory váhaly, jaké akce podniknout. Je patrné, že Stanislav počítal s angažmá Orlyka, v dopise z února 1733 uvádí, že „Plně spoléhá na vůdce kozáků, jehož syn je momentálně v Marseille v karanténě a sdělí nám záměry svého otce“.²⁴² Porta stále postupovala zdrženlivě a odmítala výjezd Pylypa Orlyka ze Soluně v naději, že nedojde k ozbrojenému střetu s Moskvou.²⁴³ Hryhorij Orlyk právem spatřoval v průtazích nebezpečí pro osud ukrajinské věci: „Vždy tvrdím, že potřeba, abychom na tom [osvobození otce] pracovali, protože se obávám, aby Moskovité nepřetáhli na svou stranu Záporožce a nevyvolali napětí mezi kozáky na polské Ukrajině...“²⁴⁴

Krokem k otevřenému střetu byl rozhodnutí sejmu, že budoucí polský král musí být rodilý Polák, což diskvalifikovalo saského kandidáta. Na to carevna Anna reagovala výrokem, že Rusko je připraveno bránit polské svobody a podpořit svobodnou volbu Poláků, ovšem za podmínky, že nebude zvolen Stanislav Leszczyński.²⁴⁵ Francie zařídila urychlený přesun Leszczyňského do Varšavy (cesta byla přísně tajná a doprovod nebyl svěřen nikomu jinému než Hryhoriji Orlykovi).²⁴⁶

12. září 1733 byl Stanislav jednoznačně zvolen polským králem, ale ruský útok zabránil mírovému předání moci, začala válka o polské dědictví.²⁴⁷ Francie započala válečné akce proti císaři Karlu VI., ruskému spojenci, v Itálii, což ovšem nemělo vliv na průběh bojů v Polsku.²⁴⁸ Spojenci Leszczyňského potřebovali neprodleně přimět Portu k útoku z jižního směru,

²⁴¹ БОРИЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Затиски товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 113.

²⁴² Joint à la lettre de Hulan à M. le Garde de Sceaux, Chambord, le 14 février 1733. In: DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 142.

²⁴³ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 145.

²⁴⁴ Hag – Mezech, Constantinople, le 22 avril 1733. In: DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 148.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 151.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 153-151.

²⁴⁷ БОРИЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Затиски товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 117-118.

²⁴⁸ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 176-78.

Stanislav i nadále vkládal své naděje do Orlyka. Kozáci tvořili integrální součást plánů Stanislava pro období, kdy se znovu stane králem, a to i před ruským útokem:

„i kdyby nedošlo ke konfliktu s Moskovitý, je ve veřejném zájmu a v zájmu otce pana Haga (krycí jméno Hryhorije), [...], aby, pokud s pomocí Boží znovu usednu na trůn, se tento generál spolu se svým národem usadil v Polsku a abychom mu zabránili se znovu dostat pod moskevskou protekci.“

Leszcynski dokonce počítal s tím, že po smrti Pylypa právě Hryhorij Orlyk zaujme jeho místo v čele kozáků, což ovšem naprosto protirečilo kozácké tradici.²⁴⁹

V březnu Orlyk konečně získal povolení opustit Soluň a přesunul se do Bender, jeho pohyb patrně vzbudil obavy na carském dvoře, protože carevna Anna v dubnu 1734 píše:

„Orlyk nejenže nadále tajně šíří své intriky a hrozné pomluvy proti naší říši, ale letos byl poslán ke krymskému chánovi a tam, nedaleko našich hranic, vyvolává zmatek mezi našimi poddanými Malorusy a podněcuje je k nepřátelským akcím vůči nám...“²⁵⁰

Pylypa Orlyka ovšem čekalo obrovské zklamání: Záporožci na jaře 1734 zažádali o přijetí pod carskou ochranu a 31. srpna se tak skutečně stalo. Záporožci měli důvody k nespokojenosti s protekcí krymského chána, a to jak ekonomické, tak vojenské a konfesní. Jejich vztah k ruské říši jistě změnila volba nového hetmana, kterým se roku 1727 stal Danylo Apostol. To bylo vnímáno jako signál uvolnění carského režimu a sebralo Orlykovi „vítr z plachet“, jelikož přišel o nejcennější argument – boj za potlačované kozácké svobody. V roce 1728 zemřel protirusky orientovaný hetman Kost' Hordijenko a na jeho místo nastoupil Ivan Husak, který se skláněl ke smíření s Moskvou. Kozáci už roku 1728 žádali Annu Ioannovnu o protekci, neúspěšně. Ve chvíli, kdy hrozilo, že nepřátelé využijí této síly ve svých zájmech, rozhodla se carevna schválit požadavek záporožských kozáků.²⁵¹ Hetman ve svých manifestech ostře kritizoval neprozíravý krok Záporožců, ale přes všechny snahy se mu nepodařilo je přesvědčit, aby se vrátili na stranu jeho spojenců.²⁵²

²⁴⁹ Mémoire du roi Stanislas. Chambord, le 23 juin 1733. In: DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 158-59.

²⁵⁰ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 186.

²⁵¹ Tamtéž, s. 189-91.

²⁵² БОРИЦАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 121-123.

V této situaci bylo jedinou možností přesvědčit Turky a Tatary, aby zaútočili zatím bez kozácké podpory. Hryhorij Orlyk představil maximalistický plán útoku Turků a Tatarů na Ukrajinu, zatímco Nogajci, Dagestánci a Kalmyci budou ohrožovat ruské hlavní město.²⁵³ Porta souhlasila s útokem pouze v postavení oficiálního spojence Francie, což odmítal kardinál Fleury z náboženských důvodů. Když v létě 1734 došlo k dohodě, Stanislavova konfederace byla již poražena a sultán ztratil zájem.²⁵⁴

V říjnu 1735 začala mírová jednání mezi francouzským králem a císařem, Francie rezignovala na uznání Leszczyńského rozhodla se uzavřít mír. Výsledkem jednání byla složitá kombinace, podle níž Stanislav Leszczyński získal Lotrinsko, dědičnou državu Františka Štěpána Lontrinského. Ten se vzdal nástupnictví v tomto knížectví a oženil se s dědičkou rakouského trůnu Marií Terezií, Francie na oplátku uznala Pragmatickou sankci. Stanislav těžce nesl vývoj událostí, ale nakonec řešení přijal.²⁵⁵

Konec „projektu Leszczyński“ znamenal i konec francouzské podpory Orlykům. „Kozácká karta“ ovšem stále byla ve francouzské zahraniční politice implicitně přítomná, jelikož ji bylo možné využít k omezení vlivu císaře a Ruska v prostorách východní Evropy.²⁵⁶

3.2.4b Rusko-turecká válka

Zanedlouho se Orlykům naskytla nová příležitost změnit postavení kozáckého národa. V roce 1736 Osmanská říše a Krymský chanát vyhlásili válku Rusku po útoku ze strany impéria. Do roku 1737 se válka vyvíjela pro Osmany nepříznivě a ruské a rakouské požadavky na Nemyrovském kongresu (1737) byly pro Turecko fatální. V roce 1738 se Portě podařilo konsolidovat síly a dobýt zpět některá území, v této situaci Hryhorij Orlyk znovu nabízí ukrajinskou pomoc.²⁵⁷ Žádá v podstatě rehabilitaci projektu tažení z roku 1711 (společný ukrajinsko-tatarský útok na Ukrajinu, kde mělo být vyvoláno povstání). Poučen z chyb roku 1711, v memorandu pro francouzský dvůr požaduje garanci krále, že Tataři se tentokrát budou chovat jako spojenci:

„Jestli naopak Tataři budou pořádat nepřátelské nájezdy na Ukrajinu, plenit a brát lidi do otroctví a Turci vstoupí na toto území jako dobyvatelé,

²⁵³ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 197.

²⁵⁴ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 156-157.

²⁵⁵ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 210.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 215.

²⁵⁷ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 166.

vzdáli to kozácký národ náladám, které tam aktuálně panují, a ještě více ho nakloní ruské nadvládě.“ a dodává: „...byla by chyba nevyužít podmínek příhodných k snížení vlivu této mocnosti, která má tak dalekosáhlé ambice a která časem bude nanejvýš obávaná“.²⁵⁸

Tentokrát se ovšem francouzské podpory nedočkal. 18. září 1739 byl podepsán mír v Bělehradu, který nahradil pruskou smlouvu a garantoval carevně držení Ukrajiny i Záporoží.²⁵⁹

Hryhorij a Pylyp se opětovně pokusili nastolit ukrajinskou otázku v rámci rusko-švédské války, která vypukla v červenci 1740, ve chvíli, když již Porta neměla vůli se dále angažovat proti Ruskému impériu. Ačkoli se švédští ministři stavěli k návrhům vstřícně, boje se nevyvinuly v jejich prospěch a tím padly i naděje hetmana.²⁶⁰

Poslední měsíce života Orlyk strávil na tureckém území v prekérní finanční situaci. Navzdory snahám francouzské diplomacie zlepšit jeho osud zemřel 24. (26.) května v Jasách v takové chudobě, že ho moldavský kníže musel pohřbít na vlastní náklady.²⁶¹

Ve třicátých letech se vlivem otázky polského následnictví znovu otevřela reálná možnost změnit poměry v Ukrajině. Orlykova dlouhá nepřítomnost na Siči ho ovšem odcizila zdejším náladám a nelze s jistotou říci, zda by kozáci respektovali jeho autoritu za předpokladu, že by byl stanul v jejich čele dříve než v roce 1734. To, že k přesunu Orlyka došlo až v tomto roce bylo pro úspěch akce fatální. Průtahy zapříčinila především opatrnost Turků, kteří do poslední chvíle doufali, že se vyhnou ozbrojenému konfliktu s Moskvou. Odmítnutí oficiální francouzsko-polsko-turecké koalice ze strany kardinála Fleuryho rovněž odsoudilo akci na jihu k neúspěchu.

Orlykové obratně využili situace a pokusili se prezentovat ukrajinskou otázku jako součást otázky polské, která byla aktuální pro dvůr Ludvíka XV. Naopak po kapitulaci Stanislava Leszczyňského poukázali na roli kozáků ve francouzském systému východní Evropy, jejich význam pro vyvažování rostoucí ruské a rakouské moci. Hryhorij Orlyk se

²⁵⁸ Orlick – Monseigneur, le 29 décembre 1736, Meudon. In: DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 218-220.

²⁵⁹ БОРИЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Затиски товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>, s. 131.

²⁶⁰ КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938, s. 171-172.

²⁶¹ DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 221.

ukázal být stejně vášnivým a vytrvalým obráncem ukrajinské věci jako jeho otec a přispěl k lepšímu pochopení rusko-ukrajinských vztahů ve východní Evropě.

Irina Dmytrychyn poukazuje, že jeho postoj ke „kozáckému národu“ zcela odpovídá mazepynské tradici: Hryhorij operoval v termínech vlastních národní elitě, navazoval na tradiční kozácké pojetí, vzniklé v době Chmelnyckého, jehož pokračovatelem byl Mazepa: totiž ztotožnění práv vládnoucí vrstvy, tedy kozácké staršiny, s politickým národem, zodpovědným za svou zemi, tedy Ukrajinský hetmanát. Rusko ovládá toto území pouze díky síle, nikoli z moci práva. Pylyp Orlyk byl považován za vůdce národa také díky vzájemným smluvním závazkům, čímž navazuje na polský model šlechtické „demokratické“ vlády, kde vládce není neomezeným autokratem, nýbrž je volen a vázán smlouvou.²⁶²

²⁶² DMYTRYCHYN, Iryna. Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Editions L'Harmattan, 2006, s. 227.

4. Závěr

Cílem bakalářské práce bylo popsat mezinárodně-politickou činnost Pylypa Orlyka a vymezit její specifika. Jak vyplývá z textu, Orlykova politická orientace byla značně proměnlivá a reagovala na rychle se měnící politické poměry na počátku 18. století. Pro snazší orientaci čtenáře předkládáme stručný přehled jeho aktivit:

Období	Mezinárodní situace	Spojenci	Projekt ukrajinského státu	Argumentace
1710–1712	Severní válka (1700–1721) <i>Válka o španělské dědictví</i> (1701–1714)	Švédsko, Krymský chanát, Osmanská říše, Polsko Stanislava Leszczyńskiego	Švédský protektorát (*1710); Vojenská aliance s Krymským chanátem (*1711); Turecký (a švédský) protektorát (1711–12)	Oslabení vlivu Ruska, nárazníkový stát mezi Ruskem a Portou
		Polsko Augusta II.	Kozácký stát v rámci Rzeczpospolity (Pravobřeží)	
1719–1720	Severní válka (1700–1721): ruské angažmá v SŘŘ	Vídeňská koalice (<i>Polsko, Švédsko</i>)	Kozácký stát v rámci Rzeczpospolity (Pravobřeží) + Protektorát Švédska	Oslabení Ruska
1725–28	napětí mezi hannoverskou a 2. vídeňskou koalicí	Hannoverská koalice (<i>Francie, Švédsko</i>)	Kozácký stát v rámci Rzeczpospolity, (Spolu)hetmanství na Levobřeží	Zachování evropské rovnováhy, Konsolidace hetmanátu v rámci Ruského impéria <i>Pokatolictění Ukrajiny</i>
		(2.) vídeňská koalice (<i>Polsko, Rusko, Rakousko</i>)		
1729–34	Válka o polské dědictví (1733–35)	Francie + Stanislav Leszczyński, Krymský chanát	Kozácký stát v rámci Rzeczpospolity	rovnováha v regionu, bariéra bránící ruské expanzi
1736–39	Rusko-turecká válka (1735–39)	Osmanská říše, Krymský chanát	Kozácký stát pod tureckým protektorátem	Oslabení vlivu Ruska v regionu
1740-41	Rusko-švédská válka	Švédsko	-	-

Nehledě na časté změny spojenců a frekventovaná jednání „na více frontách“ (Švédsko a Osmanská říše v benderském období, hannoverská a vídeňská koalice ve 20. letech) můžeme

vymežit neměnné maximy hetmana. Jeho celoživotním cílem bylo vytvoření kozáckého (ukrajinského) státu, v němž by privilegovaným vrstvám byly garantovány *tradiční práva a svobody*. Tento útvar měl, pokud možno, pokrývat ukrajinské území po obou březích Dněpru. Vztah s protektorem se měl blížit spíše vojenskému spojení, protektor neměl zasahovat do vnitřních záležitostí hetmanátu (což je patrné ve smlouvách s Karlem XII. (1710), Krymem (1711) i Tureckem (1711/1712)). Ačkoli po benderském období Orlykova diplomacie primárně směřovala k vytvoření kozáckého státu na Pravobřeží v rámci Polského státu po vzoru Had'ačské dohody (viz tabulka), v pozadí vždy stál dalekosáhlejší záměr rozšíření ukrajinské autonomie na oba břehy. Právě možnost získat ztracená území na východě pod záminkou sjednocení kozáků byla lákavá pro polské panovníky, s nimiž Orlyk jednal, a rovněž pro spojence Polska, kteří jej vnímali jako vyvažující faktor vzrůstajícího ruského vlivu ve východní Evropě.

Připomeňme, že právě trvalé připojení pravého břehu k hetmanátu bylo jednou z příčin pro změnu zahraničně-politické orientace I. Mazepy. Lze tvrdit, že v tomto ohledu Pylyp Orlyk věrně následoval, a dokonce rozšířil jeho ideje.

Dalším trvalým prvkem hetmanovy politiky byla jeho protimoskevská orientace, způsobená porušováním kozáckých práv a svobod ze strany Moskvy, což vedlo k zpretrhání slibů, uzavřených mezi hetmanátem a Moskovíi roku 1654. V Orlykových dopisech rovněž nalézáme identifikaci Moskvy jako cizího elementu, jež stojí mimo evropský civilizační okruh a představuje nebezpečí. Avšak podobné výroky byly formulovány v dokumentech, které měly za cíl sklonit mocnosti ke konfliktu s Moskvou, nemůžeme tedy s jistotou posoudit, zda byly vysloveny z pragmatických motivů nebo upřímného přesvědčení. K rozřešení dané otázky by bylo účelné sledovat Orlykův vztah k Rusku v jeho osobních denících a nepolitické korespondenci. Faktem zůstává, že ze tří impérií, které v 18. století mohly ohrožovat ukrajinský prostor, zažívalo Ruské impérium za Orlykova života vzestup (oproti slábnoucímu Polskému státu a říši Osmanské), směřovalo k centralizaci a nesdílelo s kozáckým státem smluvní a republikánskou tradici.

Práce názorně demonstruje, jak se do Orlykovy politiky promítly dobové principy evropské diplomacie: hetman opakovaně prezentoval vznik autonomního kozáckého státu jako nutnost pro zachování rovnováhy sil, a to jak ve východoevropském regionu, tak i na celém kontinentu. Vzhledem k tomu, že s posílením Ruska během severní války a počátkem jeho vměšování do polských záležitostí byla tato rovnováha výrazně vychýlena, mohl kozácký stát představovat vhodné řešení. Ve shodě s hierarchizovaným systémem mocností si Orlyk

uvědomoval, že kozácký útvar se musí zaručit podporou silnějšího hráče, aby jeho suverenita byla brána v potaz. Proto se vždy snažil získat protekci, která by se víceméně omezovala na vojenské spojenectví, avšak garantovala kozáckému státu silnější postavení na mezinárodním poli. Konečně by nás nemělo překvapit, že Orlyk často uzavíral spojenectví s muslimskými státy (Osmanská říše, Krymský chanát), pokud to bylo v dané době výhodné. Odlišná konfesní příslušnost nebyla překážkou pro partnerství, ovšem mohla být nepřátelskou propagandou využita jako zbraň (což činilo Rusko) a vzbuzovala jisté obavy i v západní Evropě, proto se Orlyk vždy snažil zdůraznit, že smlouvy s Osmany vylučují turecké vměšování do vnitřních záležitostí Ukrajiny, včetně těch náboženských.

Pylyp Orlyk prokázal neobyčejnou schopnost zasadit ukrajinské zájmy do celoevropské perspektivy. Jeho argumentace byla komplexní a reagovala na koncepty aktuální pro 1. polovinu 18. století. V právní rovině byla zdůrazňována smluvní povaha vztahu, jež v 17. století navázal hetmanát s moskevským carstvím a právo kozáků na jeho rozvázání v případě, že dojde k porušení podmínek. V rovině ideové pak hetman argumentoval koncepty přírodního práva: spravedlivým odporem proti tyranovi a bojem porobeného národa proti utlačovatelům, který by křesťanské národy měly podpořit. Připomínány byly i společné civilizační kořeny (skythské dědictví, odvolávání se na osobu Mazepy), v kontrastu k Moskovii jakožto „cizímu“ elementu. Největší roli ovšem bezpochyby sehrála rovina pragmatická a možnost vojenského zapojení záporožského vojska do regionálních a celoevropských konfliktů. V případě vyjednávání s mocnostmi regionálního významu (Švédsko, Turecko, Polsko), mělo řešení ukrajinské otázky přispět k posílení daného partnera ve východní Evropě, potažmo vyvažování (moskevského) vlivu v oblasti. Na evropské aréně měl kozácký stát rovněž přispět k obnově *rovnováhy sil*, zajišťující *věčný mír*. Diskutována byla jeho role jakožto *obraného valu*, brzdící zejména silící ruský vliv, ale také hrozbu tureckou a nebezpečné sbližování habsburského císaře s carem.

Orlykovy projekty byly plně závislé na rychle se měnící mezinárodní situaci. Hetman využíval každé konjunktury, přičemž vědomí, že může dojít k rychlému obratu, ho nutilo využívat veškerých kontaktů a prostředků: „hrát na všechny strany“. Zároveň hetman dlouhodobě tíhnul k zisku *mezinárodních garancí*, kozácký stát neměl být závislý výlučně na svém protektorovi, nýbrž udržovat síť vztahů s evropskými mocnostmi, které by garantovaly jeho suverenitu a práva. Snaha o několikanásobné garance je patrná již v benderském období (uzavření smluv se Švédskem, Krymem i Osmanskou říší) a až do konce života hetmana. Právě zapojení ukrajinské otázky do celoevropského kontextu a její prezentace vzdělané západní veřejnosti můžeme považovat za nejvýznamnější úspěch Orlykovy diplomacie. Ovšem slovní

podpora jeho záměrů nemohla přivést k realizaci projektu kozáckého státu. Aby se cíle skutečně podařilo naplnit, bylo zapotřebí souhry několika podmínek: vojenského konfliktu s účastí Ruska, Orlykovy přítomnosti v čele Záporožců a silné podpory ze strany kozáků na Ukrajině. Relativně největší šance na úspěch existovala v benderském období, 10. a 20. léta byla dobou kongresů, tudíž nebyla splněna podmínka otevřeného konfliktu, ve 30. letech, kdy k bojům konečně došlo, již Orlyk nedisponoval dostatečnou autoritou v Záporoží a na Ukrajině. Nehledě na to si svou neúnavnou činností vydobyl čelní místo v řadě ukrajinských hetmanů a bojovníků za nezávislost.

3. Seznam literatury

3.1 Editované zdroje²⁶³

Літопис Самовидця. [online] *Ізборник*. [cit. 2023-03-29] Dostupné z: http://litopys.org.ua/old17/old17_10.htm "

KRMAN Daniel: Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708–1709). [online]. *Zlatý fond SME*. [cit. 2023-03-22] Dostupné z: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1249/Krman_Itinerarium-Cestovny-dennik-z-rokov-1708-1709/1

Pacta et Constitutiones Legum Libertatumque Exercitus Zaporoviensis (Правовий уклад та Конституції). *Переклад із латинської М. Трофимук*. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 25-72.

Трактати миру укладені між Кримом і Війском Запорозьким. *Переклад із латинської В. Литвинов*. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 115-119.

Вивід прав України. *Переклад із французької І. Борщак*. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 132-14.

Лист Пилипа Орлика до канцелярії генерал-губернатора провінції Сконе в Мальме. Крістіанстад, 13 грудня 1718 р. In: *Невідомі листи Пилипа Орлика з регіонального державного архіву м. Лунд (Швеція)*, [cit. 2023-06-10], Dostupné z: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlyk_Pylyp/Nevidomi_lysty_Pylypa_Orlyka_z_rehionalnoho_derzhavnoho_arkhivu_m_Lund_Shvetsiia/

Діярій Гетьмана Пилипа Орлика. *Опрацював для друку Ян із Токар Токаржевський-Карашевич*. *Праці Українського наукового інституту*. Т. XVII. [online]- Варшава, 1936. [cit. 2023-04-14] Dostupné z: <http://resource.history.org.ua/item/0007602>

Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського. 1/12 липня 1721 року. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Кліо, 2022, s. 9-43.

²⁶³ Primární zdroje pro větší přehlednost uvádíme v chronologickém pořadí.

Лист Пилипа Орлика Стефанові Яворському 1/12 липня 1721 року. *Транслітерація і переклад з латини Костянтина Суторіуса*. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022., s. 45-56.

Покаянне Герцикове донесення. Копія з оригіналу, написаного українською. Дати немає. 1721 рік. In: ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА, Тетяна. *Пилип Орлик і мазепинці. Джерела*. Клію, 2022, s. 73-97.

Лист Пилипа Орлика до Папи Римського. *Переклад із латинської В. Литвинов*. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 196-206.

Лист до кошового Миклашевича та запорожців. *Переклад із книжної української В. Шевчук*. In: ОРЛИК, Пилип. *Конституція. Маніфести та літературна спадщина. Вибрані твори*. МАУП, 2006, s. 145-149.

Султанські розпорядження щодо прибуття і розміщення гетьмана Пилипа Орлика, In: *Османсько-українська дипломатія в документах XVII–XVIII ст.* [online]. Київ-Істанбул, 2018, [cit. 2023-06-14], Dostupné z: https://shron3.chtyvo.org.ua/Sereda_Oleksandr/Osmansko-ukrainska_diplomatiiia_v_dokumentakh_XVII-XVIII_st.pdf?

3.2. Literatura a elektronické zdroje

3.2.1. Literatura

BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Praha: Vyšehrad, 2003. *Dějiny Evropy* (Vyšehrad).

DMYTRYCHYN, Iryna. *Grégoire Orlyk: Un cosaque ukrainien au service de Louis XV*. Editions L'Harmattan, 2006.

GERNER, Kristian. *Ukraine and Sweden: constructing a shared history*. In: *Іван Мазепа і його доба: історія, культура, національна пам'ять: матеріали міжнар. наук. конф., [15-17 жовт. 2008 р., Київ, Полтава]*. Київ: Темпора, 2008, s. 41-49.

HOSTIČKA, Vladimír. *Filip Orlyk, ukrajinský exhetman českého původu? (Z dějin ukrajinského politického myšlení první poloviny 18. století)*. *Slovanský přehled*. Praha: Academia 55, č. 1, (1969,) s. 73-81.

HRBEK, Jiří. *Evropa a absolutismus: v 17. a 18. století*. Praha: Stanislav Juhaňák – TRITON, 2012.

KOSMAN, Marcell. *Dějiny Polska. Druhé, nezměněné vydání*. Přeložil Jan VITOŇ. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021.

- LAUBE, Pavel. Kozácká Ukrajina v letech 1657-1676. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.
- RYCHLÍK, Jan, Bohdan ZILYNSKYJ a Paul R. MAGOCSI. Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015. Dějiny států.
- SKŘIVAN, Aleš. Evropská politika 1648-1914. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999.
- STIBOR, Jiří. Černá ovce rodu Orlíků z Laziska. (Ze života těšínské šlechty v 17. století.). *Těšínsko: vlastivědný časopis okresů Frýdek-Místek a Karviná* 36, č. 4, (1993,) s. 7-10
- VATTEL, Emmerich de. Le Droit des gens, vol. 2. Londýn, 1758.
- WILKINSON, Richard. *Louis XIV*. London: Routledge, 2017.
- WILSON, Andrew. The Ukrainians: Unexpected Nation. 4th Edition. New Haven and London: Yale University Press, 2015.
- КОЛЯДА, Ігор а Ольга КИРІЄНКО. Пилип Орлик. Харків: Фоліо, 2008.
- КРЕСІН, О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ, 2001.
- КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-42): його життя і доба. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956.
- КРУПНИЦЬКИЙ, Борис. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): огляд його політичної діяльності. Варшава: Український науковий інститут, 1938.
- ПЛОХІЙ, Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016.
- РЕНДЮК, Т.Г. Пилип Орлик: Молдовські та румунські шляхи. Чернівці: Букрек, 2014.
- РІЗНИЧЕНКО, Василь. Пилип Орлик (гетьман-емігрант): його життя і діяльність. Київ, 1918.
- СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991.
- СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994.
- ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Татьяна. Гетманы Украины: Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Центрполиграф, 2011.
- ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА, Татьяна. Иван Мазепа и Российская империя.: История "предательства". Москва: Центрполиграф, 2011.
- ЧУХЛІБ, Тарас. Пилип Орлик. Київ, 2008.
- ЧУХЛІБ, Тарас. Иван Мазепа у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища Українського гетьманату. In: *Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять.: Матеріали міжнародної наукової конференції*. Київ, 2009, s. 7-25.

ЧУХЛІБ, Тарас. Ідеальна держава в Україні?: Козацький проект 1710 року. Київ: Видавничий дім "Києво-могилянська академія", 2011.

ЯКОВЕНКО, Наталя. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006.

3.2.2. Elektronické zdroje

DRULÁK, Petr. Suverenita malého státu v Evropské unii. In: *Britské listy*. [online]. 12. 5. 2003 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <https://legacy.blisty.cz/art/13964.html>

JANŽEKOVÍČ, Izidor. The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Peace of Westphalia (1648) to the War of the Spanish Succession and the Peace of Utrecht (1713). *History of European Ideas*. [online]. 2023, 49(3), p. 561-579. [cit. 2023-04-16]. ISSN: 01916599, Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2022.2077401?scroll=top&needAccess=true&role=tab>

KRUPNYCKYJ, Borys. Philipp Orlik und die katholische Kirche. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 5(3/4). [online]. 1940, [cit. 2023-06-23] Dostupné z: https://chtyvo.org.ua/authors/Krupnytskyi_Borys/Philipp_Orlik_und_die_katholische_Kirche_nim/

MACUK, Andrej. Polityka rosyjska w Rzeczypospolitej w 1733 roku a kandydatura „Piasta”. *Klio - Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym*. [online]. 25. 9. 2014, T. 29, č. 2, s. 41–110. [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <https://apcz.umk.pl/KLIO/article/view/KLIO.2014.021>

MARKER, Gary. Casting Mazepa's Legacy: Pylyp Orlyk and Feofan Prokopovich. *The Slavonic and East European Review*. [online]. London: the Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies, 2010, vol. 88(1/2), p. 110-133. [cit. 2023-07-03] Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20780414>

PRITSAK, Omeljan. The First Constitution of Ukraine (5 April 1710). *Harvard Ukrainian Studies, Cultures and Nations of Central and Eastern Europe*. [online]. 1998, vol. 22, p. 471-496 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41036753>

SCHWARCZ, Iskra. Die umstrittene Heldenfigur des ukrainischen Kosakenhetmans Ivan Mazepa. Dämonisierung und Heroisierung der Erinnerung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. [online] 2017. 65(1), s. 73-90. [cit. 2023-04-04] ISSN: 2366-2891, Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/26381352>

ŽONCA, M. Ztracený národ chazarů. In: plus.rozhlas.cz. [online] 24. 10. 2010. [cit. 2023-07-17]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/ztraceny-narod-chazaru-6647973>

БОРЩАК, Ілько. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. Народу*. Т. 134-135. [online]. Львів, 1924, с. 79-136. [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0006371>

ДРОБЯЗКО, Н.М. До історії родоводу Пилипа Орлика. *Сіверщина в історії України*. 2019, **929**(477), с. 127-129. ISSN: 2218-4805. [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: https://shron1.chtyvo.org.ua/Drobiazko_Nataliia/Do_istorii_rodovodu_Pylypa_Orlyka.pdf

КОНОНЕКО, Василь. Політико-правові витоки «Договорів та постанов» 1710 р. In: *Україна в Центрально-Східній Європі* [online]. Інститут історії України НАН України, 2006, **94**(477), с. 297-322 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/78680>

МРАМОРНОВ, В., 2023, Пара слов о доносительстве. In: zakon.ru [online]. 20. 4. 2023 [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: https://zakon.ru/blog/2023/4/20/para_slov_o_donositelstve

ПРІЦАК, Омелян. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття? *Український археографічний щорічник*. [online]. 1995, **1995**(1), с. 307-321 [cit. 2023-07-03]. Dostupné z: https://shron3.chtyvo.org.ua/Pritsak_Omelian/Odyn_chy_dva_dohovory_Pylypa_Orlyka_z_Turechchynoiu.pdf?